

47

З КІМ БІЛІСЯ НАШЫЯ ПРОДКІ НА ІВАН-ПОЛІ?

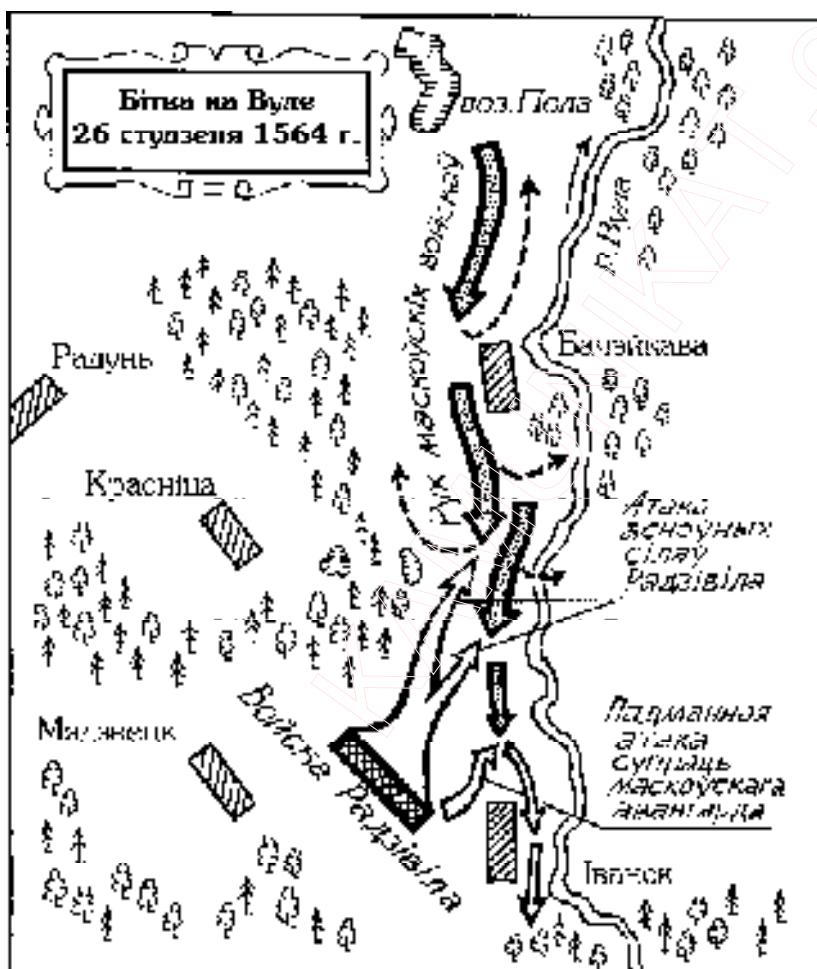
Захапіўшы ў 1563 годзе, пад час Лівонскай (або Інфлянцкай) вайны, беларускае Пры-дзвінне, маскоўцы завялі жорсткія акупацыйныя парадкі. Сялянаў і мяшчан гналі ў Масковію або змушалі цалаваць крыж на вернасць цару і ваяваць супроты братоў.

Паслям вялікага князя Жыгімента Аўгуста, якія прыехалі ў Москву падпісаць замірэнне, Іван IV паставіў наўперед невыканальную ўмову — аддаць яму Інфлянты і Полацкую зямлю. Між тым у часе перамоваў царскія пал-

кі ўжо збіраліся ў Вязьме, Дарагабужы і Сма-ленску ў новы паход. Царскому намесніку ў Полацку Шуйскому было загадана сустрэцца паблізу Воршы з ваяводамі і, выпальваочы Літву, ісці на Менск і Наваградак.

У студзені 1564 года Шуйскі з 25-тысячным войскам выступіў з Полацка. Ён ішоў, быццам па сваёй зямлі, — дазоры наперад не пасылаў, панцыры і зброю вёз на санях.

Даведаўшыся пра перамяшчэнне акупантаў, найвышэйшы гетман Мікалай Радзівіл Руды, што стаяў у Лукамлі, узяў з сабою адборных коннікаў і 26 студзеня 1564 года на беразе Вулы каля вёскі Іванск (цяпер у Чашніцкім раёне) раптоўна ўдарыў па ворагу. Странцы не паспелі ні надзець панцыры, ні

Справа — гэтак званы Сокараўскі каменны крыж — помнік беларускім жаўнерам, якія загінулі ў вайну з Іванам Жахлівым (вышыня яго блізу 120, а шырыня 80 сантиметраў). На ім быў выбіты надпіс на старабеларускай мове: "1569. Тут пала ў полі 200 жаўнераў у Хрысьце. Паставіў па бітве

па зары..." (апошнія слова не чытаецца). Стаяў на беразе возера Пала (сучаснае Паўазер'е) каля сяля Сокараў (цяпер Бешанковіцкі раён).

Гэты ўнікальны помнік нашай гісторыі знішчылі бальшавікі ў 1932 годзе. Друз ад яго ўжылі на будаўніцтва шашы Вула — Бачэйкава.

Схема бітвы на Вуле, дзе маскоўскія захопнікі пацярпелі першую цяжкую паразу ў Інфлянцкай вайне. "Бітва была нашым шчасліва над маскоўю року 1564 месяца генвара 26, на Іван-полі над ракою Вулай", — занатаваў тады ў сваім "Дзённіку" Хведар Еўлашаўскі. Гэтая перамога пахавала планы Івана Жахлівага ўварваша ўглыб нашай краіны і заваяваць яе. З другога боку, бліскучы поспех беларускай зброй даў надзею, што ворага можна адолець самастойна, без дапамогі палякаў. Таму й былі перапыненныя перамовы на Варшавскім сойме, дзе "панове ляхове дзіўнымі а рознымі прэтэкстамі хацелі, жэбы Літву ў кабалу запісалі і ў вечную няволю сабе нас узялі".

стаць у шыхты. Сеча доўжылася пяць гадзін, а пад вечар маскоўцы, зразумеўшы безнадзеюнасць свайго становішча, кінулі або і пабеглі. Ваяры Вялікага Княства да глыбокасячы ў месячавым святле пераследвалі і дабівалі захопнікаў. Радзівілу чынна дапамагалі тамтэйшыя жыхары. Просты селянін з Іванска забіў сякераю самога ваяводу Пятра Шуйскага.

Ад куляў, шабляў і дзідаў на Іван-полі па-

легла блізу дзвеяці тысяч маскоўцаў і гэтулькі ж патанула. Як сведчыў пазней храніст Маней Стрыйкоўскі, мноства чалавечых касцей на месцы бітвы можна было ўбачыць яшчэ і праз дваццаць гадоў. Пераможцы захапілі дваццаць ваяводаў і або з трох тысяч вазоў.

Бліскучая перамога на Вуле пабурыла планы царскіх ваяводаў, змусіўшы іх павярнуць свае палкі ад Воршы назад.

48

ШТО ТАКОЕ ВАЛОЧНАЯ ПАМЕРА?

шэраг захадаў: тэхнічных (перамер зямлі), сацыяльных (змены ў становішчы феадальна залежнага насельніцтва), эканамічных (стварэнне фальваркаў, змены ў сістэме павіннасцяў).

У якасці меры плошчы і адначасова адзінкі павіннаснага абкладання ўводзілася **валока** (30 маргоў, або 21,36 гектара). Кожная

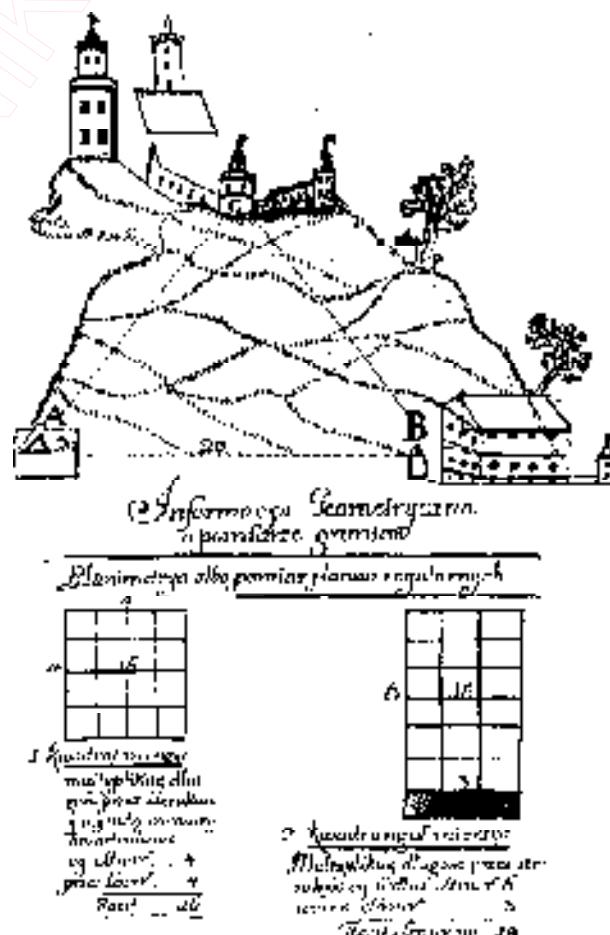
XVI стагоддзе адзначанае ў гісторыі Беларусі значным эканамічным росквітам. Павялічваліся плошчы ворных земляў, расла вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі на продаж. Сталы попыт на збожжа ў краінах Заходняй Эўропы, адным з асноўных экспарцёраў якога было Вялікае Княства Літоўскае, вымушаў землеўласнікаў, і ў першую чаргу дзяржаву, стымуляваць сельскагаспадарчую вытворчасць.

Дзеля гэтага яшчэ з канца XV стагоддзя была распачатая рэарганізацыя панскай гаспадаркі. Прадугледжвалася як пашырэнне феадальных гаспадарак ("двароў"), гэтак і стварэнне "фальваркаў" — новых гаспадарак з таварным харектарам вытворчасці, заснаваных на працы прыгонных сялян. Разам з тым адсутнасць адзінае сістэмы вымярэння зямлі, а таксама абкладання павіннасцямі і падаткамі паставіла дзяржаву перад неабходнасцю больш широкіх пераўтварэнняў.

Дакладны ўлік, размеркаванне зямлі ў дзяржаве, уніфікацыя павіннасцяў і былі мэтамі аграрнай рэформы, распачатай у сярэдзіне XVI стагоддзя, якую ўзначаліў земскі падскарбі (г. зн. міністр фінансаў і эканомікі) Астафей Валовіч. Яна атрымала найменне *Валочная памера* — ад найбольш вядомага дакумента рэформы "Устава на валокі", выдадзенага 1 красавіка 1557 года вялікім князем Жыгімонтам Аўгустам. Гэты закон вызначыў

Схема вымярэння палеткаў з тлумаченнем, як вызначыць іх плошчу. З кнігі XVII стагоддзя пра мерніцкую навуку.

У аснову аграрнай рэформы другой паловы XVI—першай паловы XVII стагоддзя (гэта званай Валочнай памеры) былі пакладзеныя перамер зямлі і ўвядзенне валокі ў якасці асноўнай адзінкі абкладання сялян павіннасцямі. Удасканаленне землекарыстання значна падвысіла эфектыўнасць вытворчасці і зрабіла нашу краіну буйным экспарцёрам сельскагаспадарчай прадукцыі, перадусім збожжа, у Заходнюю Эўропу і Масковію.

На гравюры Аляксандра Тарасевіча, створанай на пачатку 70-х гадоў XVII стагоддзя ў Глуску, паказаны восеньскія работы на попі: ворыва і сяўба азіміны.

Італьянскі афіцэр Аляксандра Гваныні, удзельнік Інфлянцкай вайны, які ў 1569—1587 гадах быў камендантам Віцебска, уражаны высокім роўнем агратэхнікі ў нашым краі, пісаў у кнізе “Хроніка Эўрапейскай Сарматыі”: “Вясною сеюцы сумесь дзвюх частак ячменю і адной часткі жыта. У пер-

шae лета збіраюць толькі ячмень, а жыта, якое буйна кусціца, пакідаюць на зіму. I наступным летам яно гэтак разрастается, што ў ім ледзь бачны чалавек на кані; з аднаго зярняці вырастает да трыццаці каласоў”.

Можа, сведчанне Гваныні — і не зусім тыповая для Беларусі карціна. Тым не менш яно паказвае, што нашыя прадзеды ўмелі гаспадарыць. Для беларускага селяніна тады не гэтак страшны быў “феадальны ўціск”, як войны і звязаныя з імі рабункі,

рэквізіцыі, пошасці, а таксама экстрэмальныя прыродныя з'явы, перад якімі ён быў бясільны. Снег і мароз сярод лета, сухмень і безупынныя дажджы былі даўней нярэдкімі.

Напрыклад, у 1585 годзе, як занатаваў летапісец, “ад вялікага марозу ў калоссі жыта пасохла, многія дамы ад пяруноў вялікіх пагарэлі. Збажына, трава, гародніна — усё пагарэла ў Літве, асабліва калі Менска і Вільні. Шмат людзей ад голаду падаліся на чужыну”.

сялянская сям'я атрымлівала зямельны на-дзел величынёю з валоку ці яе частку, з якой выконвала дакладна вызначаныя павіннасці (улічвалася таксама якасць глебы: грунт добры, сярэдні, дрэнны і вельмі дрэнны).

У залежнасці ад характару павіннасцяў валокі падзяляліся на цяглыя — за карыстанне імі сяляне адраблялі паншчыну, асадныя — плацілі чынш, службовыя — выконвалі дваровую, рамесную або іншую службу. На апрацоўку аднае фальваркавай (панскай) валокі адводзілася сем сялянскіх валок.

Валочная памера дала пачатак перабудове сельскай гаспадаркі нашай краіны. Увядзеныне аднастайнай адзінкі паземельнай меры і абкладання павіннасцямі спрыяла пераходу

эканомікі на новы роўень і адпаведна гаспадарчай стабільнасці дзяржавы. Аграрная рэформа забяспечыла своечасовае і ў пэўным сэнсе справядлівае спагнанне падаткаў з насельнікаў Вялікага Княства, зліквідавала непажаданую здробнеласць дзялянак ды церас-палосіцу, упарадковала размеркаванне зямлі паміж сялян.

Пасля ўліку і перадзелу зямельнага фонду, а таксама засялення занядбаных земляў сялянская сіла размяркоўвалася на аблоках Княства больш-менш раўнамерна, дзякуючы чаму павялічылася эфектыўнасць земле-карыстання. Нарэшце, дакладнае вымярэнне ўсіх зямельных надзелаў і юрыдычна аформлене замацаванне іх за канкрэтнымі гаспадарамі спрыялі

спыненню ўзаемных прэтэн-зій, звадак паміж уласнікамі ды незаконных захопаў чужых земляў, ад чаго, як вядома, даўней праліся нямана крыўі.

Вельмі важнымі сталіся вайскова-палітычныя вынікі рэформы. Павелічэнне даходаў у дзяржаўны скарб падвышала вайсковую ды палітычную моц нашага гаспадарства. Без гэтай рэформы Вялікае Княства, напэўна,

не вынесла б цяжару Інфлянцкай вайны. Акрамя таго, Валочная памера стварыла эканамічны падмурок для развіцця культуры Беларусі ва ўсіх яе праявах у другой палове XVI стагоддзя.

49

ШТО ТАКОЕ ЛЮБЛІНСКАЯ ВУНІЯ?

Люблінская вунія — гэта часовы вайскова-палітычны хаўрус, падпісаны Вялікім Княствам Літоўскім і Польскім Каралеўствам улетку 1569 года на Сойме ў Люблюні. Урад Вялікага Княства, якое ў гэтым часе вяло цяжкую вайну з Масковіяй, мусіў падпісаць ганебнае пагадненне з Польшчай наўзамен вайсковай дапамогі.

Заключны Акт Люблінскага Сойму, у аснову якога быў пакладзены праект польскіх паслоў, а не той, што прапаноўвалі нашыя дэлегаты, прадугледжваў, як таго дамагаліся палякі, зліццё дзвюх дзяржаваў у адзінае цэлае, забараняў правядзенне ў Княстве асобных Соймаў, ліквідоўваў вялікакняскі Статут, скасоўваў звычайны парадак абрання вялікага князя, дазваляў палякам свабодна набываць землі і даставаць усякія пасады на абшарах Беларускага гаспадарства. Адным словам, “Акт аб вуніі” ў прапанаванай палякамі рэдакцыі рыхтаваў глебу для інкарнацыі, г. зн. поўнага ўваходжання Вялікага Княства ў склад Польскага Каралеўства.

І хоць нашы паслы змушаныя былі супраць свайго жадання падпісаць гэты акт, мары палякаў засталіся тады няздзейсненымі. Дзякуючы цвёрдай палітычнай лініі найвышэйшых урадоўцаў Княства, найперш Астафея Валовіча, Яна Хадкевіча, Лева Сапегі, аніякага паяднання ў сапраўднасці не адбылося. (Дарэчы, абыцанай дапамогі ў вай-

не з Маскоўшчынай, дзеля чаго нашыя продкі пагадзіліся на вунію, ад палякаў так і не дачакаліся.)

У 1576 годзе новы вялікі князь Сцяпан Батура сваім першым Прывілеем за 8 ліпеня цалкам скасаваў усе пастановы Люблінскага Сойму, што прыніжалі годнасць Беларускага гаспадарства. У гэтым Прывілеі падкрэслівалася поўная незалежнасць Вялікага Княства ад Польшчы, здымаліся абмежаванні з дзейнасці вялікакняскага Статута. Загадам С. Батуры была ўтвораная спецыяльная дзяржаўная камісія, якая ўдакладніла межы між дзвюма

Акт Люблінскай вуніі прадугледжваў уніфікацыю сістэмы заканадаўства абедзвюх дзяржаваў. Але статутная камісія, створаная дзеля гэтага ў Вялікім Княстве Літоўскім, насуперак спадзяванням палякаў працавала ў іншым кірунку. У выніку Статут 1588 года замацаваў самастойнасць дзяржавы і нават абавязаў гаспадара аднавіць суверэнітэт Княства над Украінай і Падляшшам, які ў 1569 годзе забрала Польшча.

На здымку — фрагмент габелена XVI стагоддзя з выявай “Пагоні”, сімвала незалежнасці нашай краіны.

дзяржавамі. Акрамя таго, праз два гады Вальны Сойм 1578 года зацвердзіў падрыхтаваныя ўрадоўцамі Княства “статутавыя паправы”, якія ўзнаўлялі важныя нормы дзяржаўнага і судова-працэсуальнага права, скасаваныя Люблінскім Соймам.

У Статуце 1588 года ўжо цалкам гарантавалася аблігатная эканамічная, дзяржаўна-палітычная і культурная незалежнасць Вялікага Княства ад суседніх гаспадарстваў. Усім іншым земцам, у тым ліку палякам, забаранялася набываць (купляць або атрымліваць як нагароду ад вялікага князя) зямлю, замкі ды маёнткі, а таксама даставаць свецкія і царкоўныя пасады

на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства. Статус дзяржаўнай юрыдычна замацоўваўся за беларускай мовай.

Адгэтуль відаць, што Вялікае Княства Літоўскае не было зліквідаванае ў 1569 годзе і не перастала існаваць як самастойная дзяржава, хоць таго, вядома, надзвычай хацелася польскім магнатам. Болей за тое, у перыяд княжання Сцяпана Батуры (1576—1586 гады) нашае гаспадарства перажыло перыяд новага ўздыму, красамоўнае пацверджанне яго — пераможнае заканчэнне ў 1582 годзе 20-гадовай Інфлянцкай вайны з Масковіяй і вяртанне ўсходніх беларускіх земляў.

50

ШТО ТАКОЕ РЭЧ ПАСПАЛІТАЯ?

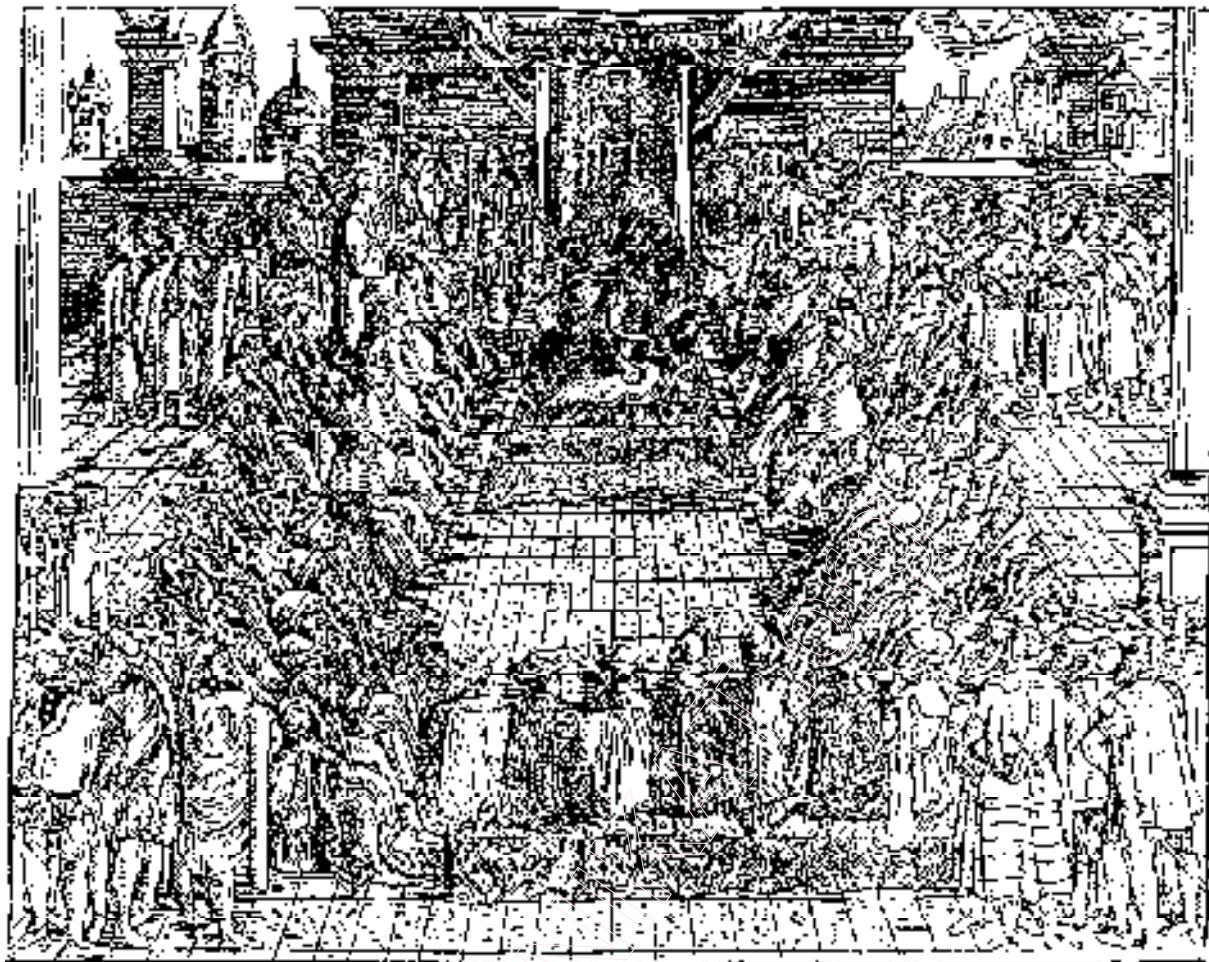
Тэрмін “рэч паспалітая” з'яўляецца літаральным перакладам з лаціны *res publica* і азначае наагул усялякую агульную справу, дзяржаву ці гаспадарства.

Вялікі князь Жыгімонт Аўгуст, за якім была падпісаная Люблінская вунія. Гравюра 1554 года.

Нашыя продкі, як сведчаць гісторычныя крыніцы, карысталіся тэрмінам “рэч паспалітая” — у дакументах на беларускай мове і тэрмінам “*res publica*” — у дакументах на лаціне на працягу амаль усяго існавання Вялікага Княства Літоўскага (ад XIV да канца XVIII стагоддзя), прычым задоўга перад 1569 годам, натуральная ўжываючы яго як сіонім свайго гаспадарства, сваёй дзяржавы. Спашлемся на аўтарытэтную крыніцу першай паловы XVI стагоддзя — Статут 1529 года, дзе словазлучэнне “рэч паспалітая” скрозь ужываецца ў значэнні “дзяржава”, “гаспадарства”, “краіна”, напрыклад: у 10-м артыкуле раздзела I, 6-м артыкуле раздзела III, 2-м артыкуле раздзела IV. Тоё сама паўтараеца і ў шматлікіх артыкулах наступных Статутаў — 1566 і 1588 гадоў.

Палякі гэтаксама здаўна карысталіся тэрмінам “рэч паспалітая” (“*rzecz pospolita*”) і да Люблінскага Сойму ўжывалі яго выключна як сіонім свайго гаспадарства, сваёй дзяржавы — Польскага Каралеўства. Аднак у 1569 годзе, у цяжкі для нашай Бацькаўшчыны момант, яны абвясцілі, што Вялікае Княства Літоўскае зліквідоўваецца як самастойная дзяржава, прылучаеца да Польшчы і, гэтакім парадкам, утвораеца адна “рэч паспалітая” (дзяржава) — Польскае Каралеўства, што й было зафіксавана імі ў Заключным Акце Люблінскага Сойму. Ад таго часу яны заўсёды пачалі гэтак гаварыць і пісаць, прызнаючы толькі адну “рэч паспалітую” — Польскую дзяржаву.

Нашыя продкі так ніколі не лічылі. І так сапраўды ніколі не было. А тое, што Вялікае Княства Літоўскае заставалася юрыдычна незалежнай дзяржавай — Беларускай рэчай паспалітай да 3 траўня 1791 года і нават пазней, — доказ тэндэнцыйнасці польскай гістарычнай навукі. Да канца XVIII стагоддзя ў Вялікім Княстве Літоўскім дзейнічаў свабодны, выбарны заканадаўчы орган — Галоўны З’езд (Вальны Сойм); працеваў юрыдычна незалежны ўрад і мясцовая адміністрацыя; была свая ўстанова замежных справаў — Дзяржаўная Канцылярыя; існавала самастойная фінансавая і эканамічна палітыка; уласны дзяржаўны скарб; асобныя карнья структуры і вайсковыя фармаванні; свая сістэма ганаровых званняў і пасадаў. А галоўнае, тут дзейнічалі ўласныя законы, сабраныя ў Статуце, якія якраз былі юрыдычным падмуркам незалежнага Беларускага гаспадарства.

Такім чынам, аніякага новага дзяржаўнага ўтварэння, што нібыта ўзнікла ў 1569 годзе і

Супольнае паседжанне Рады Вялікага Княства Літоўскага і Сената Польскага Каралеўства ў часе агульнага Сойму. Гравюра XVI стагоддзя.

праіснавала да канца XVIII стагоддзя, уключаючы беларускія і польскія землі, не было. І да 1569 года і пасля яго існавалі дзве незалежныя дзяржавы — Польскае Каралеўства і Вялікае Княства Літоўскае, якія сапраўды мелі шчыльныя палітычныя контакты, што выяўлялася пераважна ў дзвюх сферах: папершае, спалучэнне ў адной асобе гаспадара Беларускай дзяржавы, які тытулаваўся “вялікім князем”, і гаспадара Польшчы, які тытулаваўся “каралём”; па-другое, правядзенне агульных вальных Соймаў, паслы на якія выбіralіся асобна (на агульназемскіх Соймах Вялікага Княства і Польшчы), па чарзе то ў адным, то ў другім гаспадарстве.

Вялікае Княства Літоўскае і Польскае Каралеўства нярэдка аб’ядноўвалі свае намаганні з мэтай супольных ваеных дзеянняў — абароны ад варожых нападаў ці здзяйснення буйнамаштабных кампаніяў, як, да прыклада,

ду, паходаў на Маскоўшчыну ў 1609—1611 і 1617—1618 гадах.

Часам дзве суседнія дзяржавы ўзгаднялі і свае дзеянні ў замежнай палітыцы, развязвалі агульныя дыпламатычныя задачы.

Але палітычныя, вайсковыя і дыпламатычныя хаўрусы зусім не азначаюць, што нейкае з гаспадарстваў у выніку перастае існаваць. На працягу доўгага часу блізкія ўзаemныя стаункі былі ў аднолькавай ступені вельмі выгадныя абедзвюм дзяржавам.

Вось жа менавіта вайскова-палітычны альянс “абодвух народаў”, іх “агульныя спраўы” ў XVII—XVIII стагоддзях сапраўды на-

зываліся “Рэчай Паспалітай Абодвух Народаў”, што і дало падставы пазнейшым гісторыкам гаварыць пра існаванне нібыта адзінай дзяржавы. Але гэтае сцверджанне не адпавядае гістарычным фактам.

Што ж да магчымасці ўжывання слова-злучэння “рэч паспалітая” (у сэнсе “дзяржава”, “гаспадарства”) сёння, то, каб пазбегнуць тэрміналагічнай блытаніны і, нарэшце, захаваць навуковы падыход да гістарычных з'яваў, варта было б пісаць: Польская рэч паспалітая як сіонім Польскага Каралеўства і Беларуская рэч паспалітая як сіонім Вялікага Княства Літоўскага.

51

ЯКОЕ МЕСЦА Ў НАШАЙ ГІСТОРЫИ ЗАЙМАЕ СЦЯПАН БАТУРА?

Сцяпан Батура (1533—1586) увайшоў у беларускую гісторыю як адзін з сама моцных і дзейных вялікіх князёў. Паходзіў ён з роду Баторыяў Шомлё і быў сынам трансільван-скага (ці, як казалі тады,

сямігародскага) ваяводы. Вучыўся ў Італіі, у Падуанскім універсітэце. Трапіўшы ў палон да немцаў, не марнаваў там часу, а вывучаў працы рымскіх гісторыкаў, удасканальваў свою адукцыю. У 1571 годзе Батуру абраў князем Трансільваніі (цяпер тэрыторыя Румыніі).

У 1576 годзе Сцяпан Батура каранаваўся ў Вільні на вялікага князя. Ён пісьмова гарантаваў самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага, раўнапраўнасць у хаўрусе з Польшчай (што фактычна касавала пастановы Люблінскага Сойму 1569 года), абавязваўся пашыраць межы нашага гаспадарства, не прызначаць военачальнікамі палякаў.

У нашай гісторыі Сцяпан Батура ўславіўся перадусім як палкаводзец. Войска пад яго кіраўніцтвам правяло шэраг паспяховых аперацый па вызваленні беларускіх земляў, захопленых Маскоўшчынай на початку Інфлянцкай вайны. У 1579 годзе быў вызвалены Полацак, які 16 гадоў знаходзіўся пад акупацыяй, а затым Вяліж, Усвят, Невель, Вялікія Луки, Старая Руса ды іншыя гарады, узяты ў аблогу Пскоў. Усё гэта прыспешыла сканчэнне спусташальнай для нашай краіны вайны і падпісанне ў 1582 годзе 10-гадовага замірэння з Москвою.

Вядомы Сцяпан Батура і як рэфарматар, тонкі дыпламат ды мецэнат навукі. Яго дбаннем у 1581 годзе быў утвораны, а з 1582 года пачаў дзеянічаць гэтак званы Галоўны tryбунал — найвышэйшы апеляцыйны суд Вялікага

Вялікі князь Сцяпан Батура. Гравюра 1576 года.

Аблога войскам Сцяпана Батуры захопленага маскоўцамі Полацка ў 1579 годзе. Тагачасная гравюра.

Княства Літоўскага. Пад час княжання Сцяпана Батуры, у 1579 годзе, была заснаваная Віленская акадэмія, першая вышэйшая навучальная ўстанова на беларускай зямлі, а праз год — Полацкі калегіум.

Галоўнай і ўлюбёной рэзідэнцыяй вялікага князя Сцяпана Батуры была Горадня. Замак, які захаваўся яшчэ з часу Вітаута Вялікага, быў перабудаваны ў новы раскошны палац у стылі рэнесансу.

Пасля смерці Івана IV Жахлівага Сцяпан Батура выношаў планы авалодання Маскоўшчынай і рыхтаваў вялікі паход “праз Москву на Турэччыну”. Але гэтыя планы засталіся няздзейненымі. 12 снежня 1586 года ў Гара-дзенскім замку вялікі князь памёр.

З імем Сцяпана Батуры звязаная і важная падзея ў гісторыі медыцыны Беларусі. Дзеля разыходжання дыягназаў, пастаўленых рознымі лекарамі, і

Каменны крыж у гонар Сцяпана Батуры з выбітай на ім выявай рыцара пад каронай і лацінскімі ініцыяламі R.S.B. Знаходзіцца ва ўрочышчы Карапеў Стан у Докшыцкім раёне. Тут спынялася войска ў вызвольным паходзе на Полацак. Здымак канца 80-х гадоў XX стагоддзя.

высвятылення праўдзівай прычыны смерці 14 снежня таго года была зробленая секцыя ягонага цела. Гэта было першае паталаг-анатамічнае ўскрыццё на тэрыторыі Ўсходняй Эўропы.

52

ШТО ТАКОЕ РЭФАРМАЦЫЯ?

Рэфармацыя (ад лацінскага *reformatio* — пераўтварэнне, выпраўленне) — шырокі грамадскі і рэлігійны рух, які пачаўся з дзейнасці Джона Ўікліфа (~1320—1384), Яна Гуса (1371—1415) у Чэхіі і Марціна Лютера (1483—1546) у Нямеччыне. Ён узнік як пратэст (адсюль яго другі назоў — пратэстанцтва) супраць каталіцкага касцёла, перадусім масавага продажу індульгенцыяў (набыццё якіх нібыта пазбаўляла чалавека ад грахоў), маральны разбэшчанасці герархаў, неапраўдана жорсткай царкоўнай дысцыпліны, строгай падпарадкаванасці папу рымскаму.

У Вялікім Княстве Літоўскім з рэфармацийнымі ідэямі ўпершыню выступіў Геранім Пражскі, паплечнік Яна Гуса. З дазволу Вітаўта Вялікага ён у 1413 годзе прамаўляў свае казанні перад месцічамі Вільні і Віцебска. Пазней, у XVI стагоддзі, Рэфармацыя ахапіла шырокія грамадскія колы нашай краіны: тут імкліва пашыраліся амаль усе ўсплынні — *лютаранства, кальвінізм, сацыяніянства* (або *арыянства*) ды інш.

Кальвінскі збор у Смаргоні. Вымураваны ў сярэдзіне XVI стагоддзя Крыштопам Зяновічам і ягоным сынам Юр'ем. У 1621 годзе ператвораны ў касцёл. Праз два з паловай стагоддзя расейцы ператварылі яго на царкву. На пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя тут ізноў стаў касцёл, які дзейнічаў да 1947 года, пакуль саветы не зрабілі ў ім склад і краму. У 1990 годзе перададзены каталікам.

Мікалай Радзівіл Чорны, лідэр беларускага рэфармацийнага руху. Гравюра з "Khiri praz znakamitykh vayro", выдадзенай у 1601 годзе на замову аўстрыйскага эрцгерцага Фердынанда.

Адмаўляючы царкву як пасярэдніка паміж Богам і чалавекам, рэфарматы ажыццяўлі шэраг значных пераўтварэнняў у яе жыцці. Яны спрасцілі набажэнства, памянялі некаторыя абрады, адмовіліся ад аздаблення храмаў, багатай рытуальнай адзежы, званоў, свечак, перасталі шанаваць абразы і мошчы святых, амаль усе малітвы (акрамя "Ойча наш") абвясцілі непатрэбнымі, прapanавалі новае тлумачэнне Бібліі, пазбавіліся свята-роў, якіх замянілі настаўнікі. Тэарэтыкі Рэфармацыі баранілі ідэі сацыяльнай справядлівасці, патрабавалі свабоды слова, асуджалі тыранію, дэспатызм, прайавы анархізму. Яны з'яўляліся цвёрдымі прыхільнікамі праўнай дзяржавы, дамагаліся свабоднай працы, духоўнага і фізічнага разняволення кожнага чалавека.

Ідэі рэфарматаў былі надзвычай прывабнымі, прычым для ўсіх сацыяльных колаў. Не выпадкова ў сярэдзіне XVI стагоддзя да рэфармацийнага руху далучыліся амаль усе магнацкія і князейскія роды Беларусі, а таксама

Ініцыятыва ў арганізацыі выдавецкіх цэнтраў і шырокім развіціем кнігадрукавання ў Беларусі ў другой палове XVI стагоддзя належала прыхільнікам Рэфармацыі. Справа вы бачыце тытульны аркуш Бібліі, выпушчанай у 1563 годзе ў берасцейскай друкарні, якую фундаваў князь Мікалаі Радзівіл Чорны. Унізе — ініцыялы з кнігі “Гісторыя пра Скандэрбэга”, прысвечанай герояу вайны албанскага наўара супраць туркаў у XV стагоддзі. Яна была выдрукаваная тамсама на шэсць гадоў пазней.

шматлікія шляхоцкія дынастыі. Да тых або іншых плыняў Рэфармацыі належалі мно-
гія дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, бага-
словы, філосафы, пісьменнікі, сярод якіх та-
кія славутыя, як Мікалаі Радзівіл Чорны,
Астафей Валовіч, Леў Сапега, Сымон Будны,
Васіль Цяпінскі, Андрэй Валян, Саламон Ры-
сінскі, Андрэй Рымша, Гальяш Пельгрымоў-
скі і сотні іншых. Пазней, з пачаткам контр-
рэфармацыі (у другой палове XVI—XVII ста-
годдзі), бальшыня іх перайшла ў каталіцтва.

Рэфармацыйны рух пакінуў глыбокі след
у нашай гісторыі і культуры. Рэфарматы збу-
давалі блізу 250 збораў (храмаў), заснавалі

і на свае сродкі ўтрымлівалі некалькі дзесят-
каў пачатковых школаў, а таксама знакамі-
тую Івейскую ардыянскую акадэмію, рэктарам
якой доўгі час быў вучоны і пісьменнік Ян
Ліціній Намыслоўскі. Годнае месца ў іхных
навучальных установах займала беларуская
мова, на якой прамаўлялі казанні, пісалі кнігі.
У Берасці, Нясвіжы, Венграве, Лоску, Віль-
ні, Уздзе, Ашмяне, Слуцку і Любчы праца-
валі пратэстанцкія друкарні, дзе ў XVI—XVII
стагоддзях былі надрукаваныя сотні твораў
айчынных і замежных аўтараў на беларускай,
польскай, лацінскай і грэцкай мовах.

Наагул жа беларускія рэфарматы выступалі

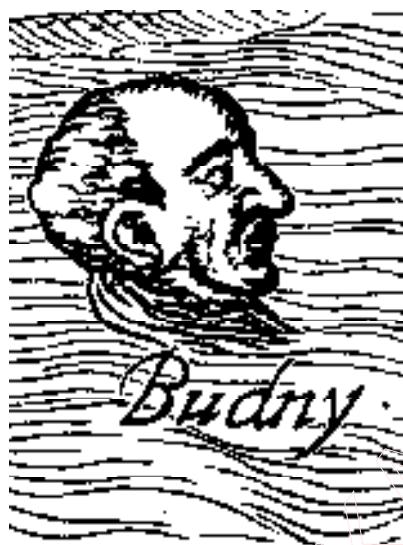
з шырокай адукцыйна-асветнай праграмай, у аснову якой былі пакладзеныя гуманістычныя прынцыпы гарманічнага сусідання ўсіх грамадскіх станаў, шырокай асветы простых людзей. У XVII стагоддзі нашыя рэфарматы, аднак, мусілі спыніць сваю дзеянасць, най-

перш дзеля матэрыяльнай нястачы і няздолънасці канкураваць з больш моцнымі плынямі хрысціянства. У некаторых жа іншых эўрапейскіх краінах, напрыклад Швецыі, Даніі, Нарвегіі, Англіі, пратэстанцтва ўмацавалася і фактычна сталася нацыянальная рэлігія.

5 3

ЗА ШТО Ў СВЕЦЕ ШАНУЮЦЬ СЫМОНА БУДНАГА?

Сымон Будны (каля 1530—1593) — выдатны беларускі пісьменнік, настаўнік, філоſаф, багаслоў і пропаведнік, імя якога ў XVI стагоддзі было шырока вядомае ў Англіі, Нямеччыне, Італіі ды іншых краінах Заходняй Эўропы.

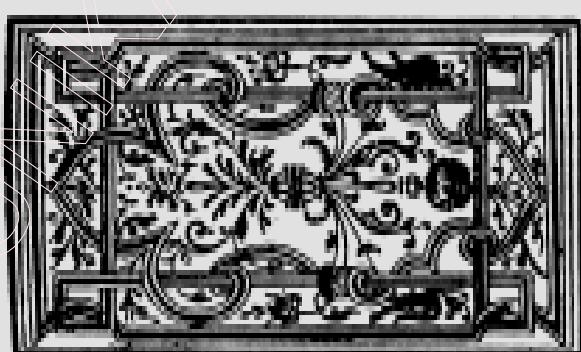

Адзіная партрэтная выява Сымона Буднага дайшла да нашага часу дзякуючы ягоным ідэйным праціўнікам. Тут узнаўляеца фрагмент апублікаванай імі карыкатуры, дзе ён паказаны ў пекле як грэшнік.

Перакананы прыхільнік плюрализму думак і свабоды слова, С.Будны пісаў: “Неабходна, каб спрэчныя пытаннімаглі свабодна абмяркоўваць вучоныя і невукі, настаўнікі і вучні, святаres і парафіяне, багатыя і бедныя. Дзе гэтай свабоды няма — там няма свабоды наагул”.

Справа — тытульны аркуш “Катэхіса” Сымона Буднага (Нясвіж, 1562).

Ён быў надзвычай адукаваным чалавекам. Апрача роднай беларускай мовы выдатна валодаў класічнай лацінай, старажытнагабрайскай, а таксама грэцкай, стараславянскай, польскай ды іншымі мовамі, што дазваляла яму паглыбляць свае веды ў античных культурах, аналізаваць дасягненні Сярэднявечча, без цяжкасця знаёміцца з творамі Эразма Ратэрдамскага, Марціна Лютера, Жана Каль-

КАТЕХІСЪ.

ТО ВОТЪ.
НАДѢЯ ОТАРОДЛЕНІИ ХРІСТОВІІ
СІЯНОВІСТІГО ПІСНІ. АЛІНІЧІ
СТЫХІ. АЛДЕ: ГІЗЫКА Р.Б.
СНОГО. БЕЛЫЦАНАХІ: О.
КАЗЧАСБЕРЛІНІ.

С ПЕРВАГО СВЕТОГО АПОСТОЛА

Пітра посланія Зачало ј.
Горы сіе на ўсіх відомых від прыроды ві,
членъ бытія і бессія спіртуалісція іншіх,
сінфінітэларыя і іншыя.

віна ды іншых заходнеўрапейскіх філосафаў і пісьменнікаў.

На працягу амаль трыццацігадовай творчай дзеянасці з-пад пяра нашага славутага асветніка выйшлі кнігі “Катэхізіс”, “Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам” (Нясвіж, 1562), “Аб галоўных артыкулах хрысціянскай веры” (Лоск, 1576), зборнік “Аб свецкай уладзе” (Лоск, 1583), пераклады Бібліі (1570, 1572, 1574), Апокрыфаў (1570) ды іншыя.

Асабліва шырокі разголос у свеце атрымаў ягоны пераклад Новага Запавету 1574 года. І гэта не выпадкова: ніхто з тагачасных ўрапейскіх перакладнікаў новазапаветных твораў не рабіў дагэтуль такой велізарнай тэкстала-гічнай працы, як С.Будны. Дзякуючы фенаменальному аналітычнаму здольнасцям беларускага асветніка, ягонаму таленту, шырокай эрудыцыі, дасканаламу веданню старожытных моваў навукова-крытычны ровень выдання Новага Запавету 1574 года стаўся, бадай, найвышэйшим сярод усіх вядомых на той час у Эўропе.

Творы Буднага мелі вялікую папулярнасць, зразумела, і сярод жыхароў Беларусі. Ягоныя казанні з ахвотаю слухалі мяшчане Вільні, Клецка, Нясвіжа, Хоўхлава, Лоска, Заслаўя, Любычы, Палацка, Вішнева...

Прычына гэтакай папулярнасці твораў С.Буднага — найперш у іх гуманістычнай скіраванасці. Наш асветнік выступаў за вызваленне чалавечага духу, за свабодную стваральную працу. Ён заклікаў усіх грамадзянаў паважаць дзяржаўныя законы, шанаваць бацькоўскую зямлю і матчыну мову, сумленна выконваць свае абавязкі, урэшце, жыць паводле Божых прыказанняў.

Як гуманіст і прыхільнік разняволення чалавека, Будны крытыкаваў тыранію, адмаўляў цэнзуру, абираўся фактамі фізічнай расправы над іншадумцамі.

З'яўляючыся прыхільнікам грамадзянскага міру і сацыяльнай гармоніі, асветнік паўстаў супраць досьць магутнага ў XVI стагоддзі руху анархістаў, разбуральных ідэй тагачасных камуністаў — Пётры Гоняды, Якуба з Калінаўкі, Яна Немаеўскага ды іншых, што патрабавалі зліквідацыі ўрада, суда, войска, усіх дзяржаўных інстытуцый, існаванне якіх, паводле іх сцверджання, нібыта супярэчыла Божай навуцы, сапраўднаму хрысціянскаму жыццю.

Па нейкім часе пасля выхаду Берасцейскай Бібліі 1563 года выявілася, што гэтае раскошнае выданне мае безліч хібаў і памылак і таму патрэбны новы, навуковы, пераклад Святога Пісма. За гэта і ўзяўся Сымон Будны. У 1574 годзе ў горадзе Лоску (цяпер вёска ў Валожынскім раёне) ён выдаў Новы Запавет з прадмовай, каментарамі і заўвагамі, якія сталіся першай у сусветнай літаратуры спробай радыкальнай рацыяналістычнай крытыкі евангельскіх кніг.

Сацыяльна-палітычныя і праўныя ідэі Буднага паўплывалі на вядомых юрыстаў, тагачасных дзяржаўных дзеячоў — Астафея Валовіча і Лева Сапегу, якія вызначалі дактрину Статута 1588 года. У многім дзякуючы С. Буднаму ў Статуте знайшлі адлюстраванне ідэі аб прэзумпцыі невінаватасці, царкоўна-рэлігійнай талеранцыі і зверхнасці законаў.

Сёння Бонскі ўніверсітэт у Германіі рыхтуе факсімільнае выданне “Катэхізіса” Сымона Буднага. Ягонае імя ўлучанае ў каліндар міжнародных датай славутых дзеячоў славянскай культуры ЮНЕСКО. А ў Нясвіжы, дзе пабачыла свет яго першая кніга, паставлены помнік славутаму філосафу і асветніку.

54

ХТО ТАКІ ВАСІЛЬ ЦЯПІНСКІ?

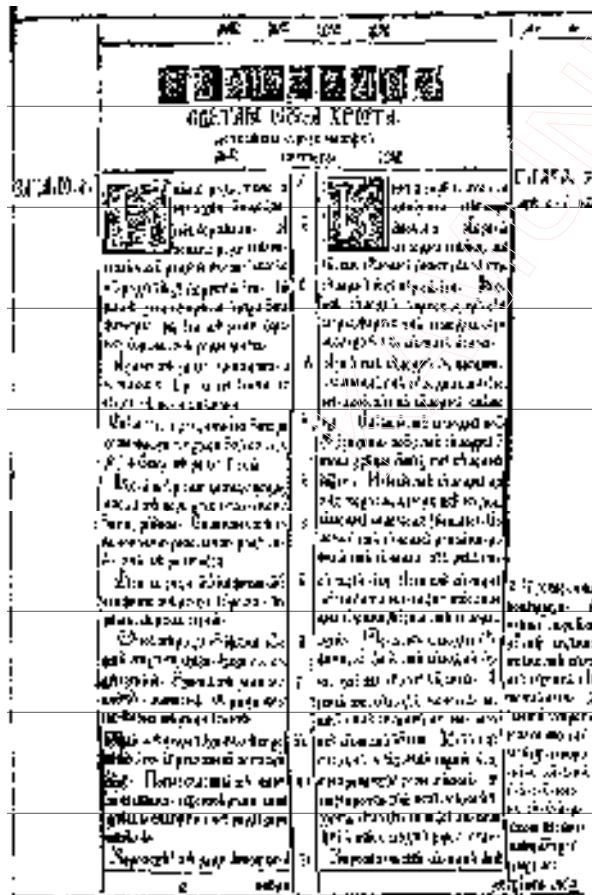
Васіль Цяпінскі (Амельянавіч) (блізу 1540—1603) — славуты дзяяч беларускай Рэфармацыі. Нарадзіўся ён у вёсцы Цяпіна (цяпер Чашніцкі раён). У 60-х гадах XVI стагоддзя мужны шляхціч удзельнічаў у ваенных паходах на Маскоўшчыну пад харугвамі аршан-скага старасты Філона Кміты і падканцлера Астафея Валовіча. Аднак сваё пакліканне ён знайшоў не ў вайсковай службе, а на

н
і
в
е

асветы і культурнай чыннасці.

Зблізіўшыся з высокаадукаванымі людзьмі таго часу — С.Будным, К.Астрожскім ды іншымі, В.Цяпінскі апынуўся ў цэнтры палемічнай барацьбы, што вялася паміж праdstаўнікамі розных культурна-гістарычных і рэлігійных плыніяў.

Паводле сваіх рэлігійных поглядаў Васіль Цяпінскі быў пратэстантам, прыхільнікам арыянства, г. зн. выступаў супраць вучэння

Старонка з Евангелля Васіля Цяпінскага. Блізу 1570 г.

Васіль Цяпінскі (Амельянавіч). Малюнак паводле гравюры 1576 года.

Гэты ўнікальны партрэт упершыню быў апублікованы ў 1919 годзе ў віленскім часопісе "Беларускае жыццё". Знайшоў яго ў Крошыне ў паасобніку Берасцейскай Бібліі 1563 года знаны вучоны і бібліяфіл Рамуальд Зямкеvіч. Ягоная калекцыя, дзе былі такія рарытеты, як Біблія Францішка Скарэны, Астрожская Біблія 1581 года, "Лексікон" Памвы Бярынды, кітабы (кнігі) беларускіх татарап XVI—XVII стагоддзяў, шматлікія рукапісы нашых пісьменнікаў, працала ў вайну ў разбуранай Варшаве. Сам жа Рамуальд Зямкеvіч трапіў у руکі гестапа і загінуў у фашыстоўскім канцлагеры.

аб Тройцы. Асветнік гэтаксама не прымаў дактрины анархістаў, што заклікалі да зліквідавання ўсіх дзяржаўных інстытуцыяў. На вядомым Лоскім Сінодзе 1578 года ён востра палемізаваў з лідэрамі тагачасных камуністаў — Аляксандрам Вітрэлінам і Марцінам Чаховіцам, баронячы ўрад ад іхных нападак і прапануючы памяркоўны шлях удасканалення грамадства.

Галоўная ж заслуга Васіля Цяпінскага перад гісторыяй і беларускім народам у tym, што ён на поўныя голас заяўіў пра неабходнасць развіцця навукі, літаратуры, культуры на матчынай мове, заклікаў пашыраць на ёй Слова Божае. Ахвяруючы ўласнымі сродка-

мі, ён распачаў пераклад Апостальскага Пісьма, заклаў друкарню і выдаў у ёй кнігі Нова-га Запавету.

З творчай спадчыны Васіля Цяпінскага, на жаль, захавалася няшмат: няпоўны пераклад Новага Запавету з рукапіснай “Прадмоваю” і каментарамі, а гэтаксама адна старонка “Катэхізіса, або Сумы навукі для дзетак”.

Бліскучай старонкай у гісторыі беларускага кнігадруку з’яўляецца выдавецкая дзеянасць Яна Карчана, якая вызначалася асаблівай увагай да антычнай спадчыны. Менавіта гэта і рабіла яго падобным да славутага венецыянскага выдаўца Альда Мануццо.

Ёсць меркаванне, што Ян Карчан (у выданнях на польскай і лацінскай мовах яго прозвішча пісалася Карцан) нарадзіўся ў вёсцы Вялічка пад Лідай. З 1576 года ён друкаваў кнігі ў Лоску (каля Крэва), а ў 1580 годзе заснаваў сваю друкарню ў Вільні.

Адным з першых яго выданняў быў трактат Цыцэrona “Пра абавязкі”, які ўводзіў чытача ў свет антычнай філософіі і літаратуры. Свае разважанні аўтар падмацоўвае выказваннямі і прыкладамі з жыцця Аристотеля, Платона, Сакрата, Герадота, Дэмасфена, Плаўта, Тэрэнцыя. Незвычайнай папулярнасцю карысталася падрыхтаваная беларускім гуманістам Беняшам Будным кніга “Апафегматы”. Гэта зборнік дасціпных выслоўяў і кароткіх апавяданняў з жыцця славутых людзей розных краін старажытнага

Падручнік арытметыкі “Алгарытм, альбо Навука лічбы”, якую ў 1602 годзе Ян Карчан выдрукаваў у Вільні.

У гэтай кнізе, як і ў кожным пачатковым дапаможніку па матэматыцы, выкладзены правілы і пададзены прыклады чатырох арытметычных дзеянняў, а таксама дробаў. Разам з тым выразна відаць яе практычная накіраванасць. Тут вельмі шмат прыкладаў з галіны грашовых і гандлёвых аперацый з улікам цэнаў, курсу валюты розных краін, мераў вагі, даўжыні, а таксама аўёму вадкіх і сыпкіх прадуктаў. У гэтых прыкладах фігуруе разнастайная прадукцыя і сыравіна — збожжа, сукно, атлас, жалеза, золата, срэбра, віно, заморскія прысмакі і да т.п. Па ўсім відаць, што “Алгарытм” прызначаўся найперш для дзяцей месцічаў — купцоў і рамеснікаў.

Дарэчы адзначыць, што першая ў Рэспубліцы Беларусь кніга, сиречь наука числительная — Л.Магніцкага пабачыла свет намнога пазней — у 1703 годзе.

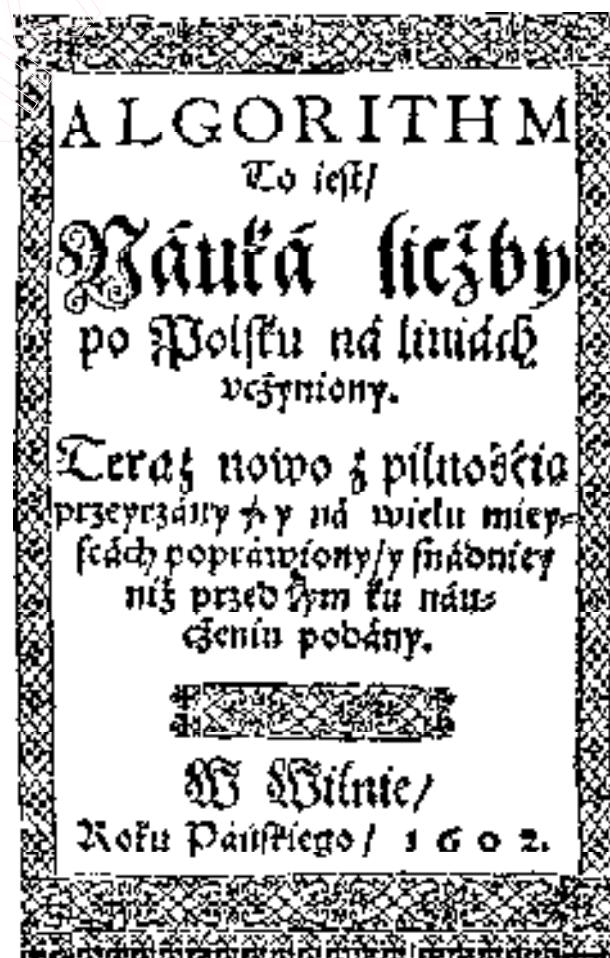
Не ўсё задуманае ўдалося яму здзейсніць. Але ягоныя высакародныя намеры, ягоная грандыёзная праграма асветы паспалітага люду ўражваюць і выклікаюць пачуццё павагі ў гонару за нашага самаахвярнага прашчура, які глядзеў на некалькі стагоддзяў наперад, усвядоміўшы ролю роднае мовы ў паяднанні суайчыннікаў, росквіце нацыі.

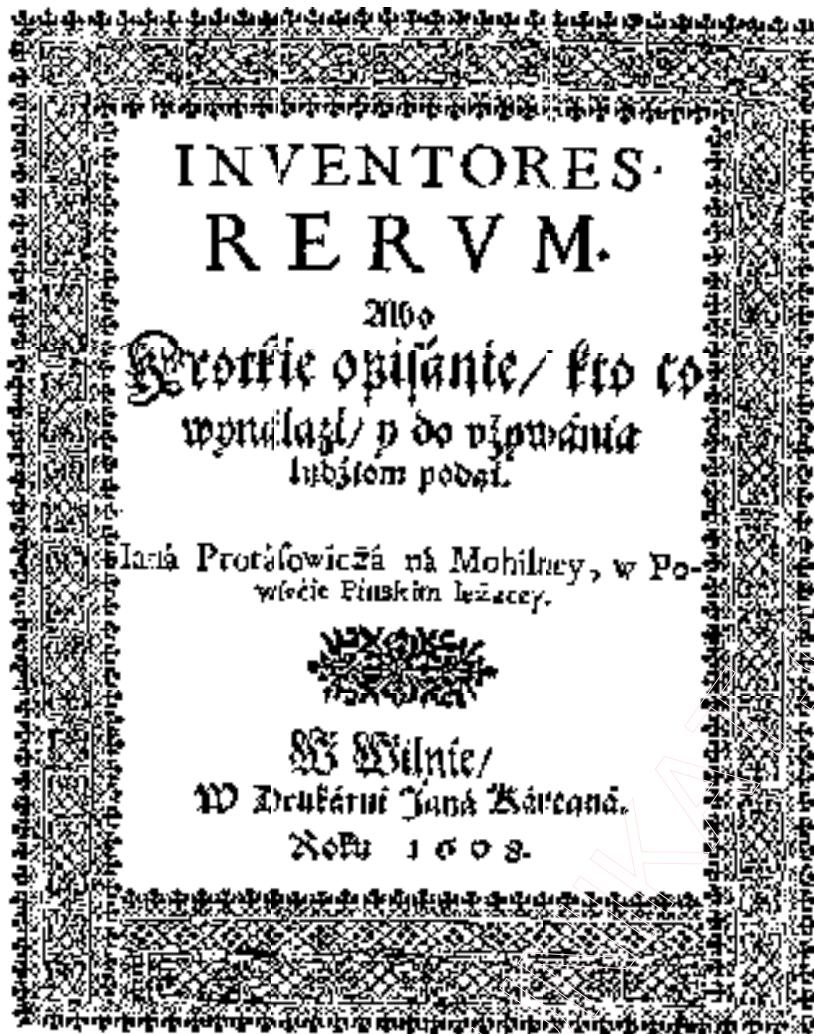
55

ХТО ЗАСЛУЖЫЎ ІМЯ
“ВІЛЕНСКАГА АЛЬДА”?

свету — Грэцыі, Рыма, Персіі, Індыі, Егіпта, Карфагена.

Фактамі старажытнай гісторыі, мудрасцю антычных аўтараў насычаны кнігі тагачасных беларускіх пісьменнікаў Сымона Буднага, Андрэя Рымшы, Яна Пратасовіча, Беняша Буднага, Андрэя Валяна, Яна Казаковіча,

якія сышлі з друкарскіх варштатаў “віленскага Альда”.

У ягонай друкарні пабачылі свет таксама “Гісторыя Юдэйскай вайны” Язэпа Флавія, раман “Эфіопіка” Гелідора, творы заходне-эўрапейскіх аўтараў — Эразма Ратэрдамскага, Юста Ліпсіуса ды іншых.

Да жанру навучальна-асветнай літаратуры належыць цікавая кніга Яна Пратасовіча “Вынаходнікі рэчаў” — своеасаблівая энцыклапедыя, дзе ў вершаванай форме пададзены звесткі пра тое, хто ўпершыню пачаў будаваць дамы, караблі, дарогі, вынайшаў інструменты, розныя прылады, як з’явіліся рамёствы, науکі, мастацтвы і г. д.

Дзякуючы шырокаму тэматычнаму дыяпазону Карчанавых выданняў нашыя продкі былі абазнаныя ў сусветнай гісторыі і географіі, ведалі пра паўстанне ў Нідэрляндах і генацыд супраць амэрыканскіх індзейцаў, пра слайную перамогі Радзівілаў і тыранства

Тытульны аркуш кнігі Яна Пратасовіча “Вынаходнікі рэчаў, альбо Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і даў людзям для ўжытку”, выдадзенай у віленскай друкарні Яна Карчана ў 1608 годзе.

Аўтар яе паходзіў з-пад Пінска з беларускага шляхоцкага роду. Ягоныя бацькі вызнавалі праваслаўе, але сам ён хутчэй за ўсё быў пратэстантам. Ян Пратасовіч — аўтар шасці паэтычных кніжак, выдрукаваных у Вільні Яном Карчанам. Для нас найбольш цікавая менавіта “Inventores rerum” як першы ў Беларусі папулярны энцыклапедычны даведнік. Гэта творчча перайманне кнігі знанага італьскага пісьменніка Палідора Вергілія, якою зачытваліся ў тагачаснай Эўропе (яна перавыдавалася на розных мовах ажно некалькі дзесяткаў разоў).

У вершаванай форме Ян Пратасовіч апавядае, хто, як і калі зрабіў важныя для людской цывілізацыі адкрыцці ды вынаходствы (паперы, пораху, шкла, альфабету, календара, цыркуля, друкарскага варштату, розных іншых карысных матэрыялаў, прыладаў ды інструментаў). Праўда, далёка не ўся інфармацыя гэтай кнігі грунтуецца на гістарычных фактах. У частцы артыкулаў аўтар абіраецца на звесткі міфалагічнага характару. Присутнасць жа ў кнізе некаторых “вынаходак” (пацалунак, вырыванне зубоў, разгадванне сноў) успрымаецца сёння з усмешкай.

Івана Жахлівага, пра цікавыя з’явы прыроды і спусташальныя эпідэміі ў Эўропе, пра знакамітая мясціны і звычай розных народаў, знаёміліся з апісаннем далёкіх і блізкіх краёў — Палесціны, Туреччыны, Масковіі ды іншых.

У друкарні Яна Карчана выходзілі падручнікі старажытнай грэцкай мовы і матэматыкі, кнігі па медыцыне і календары, панегірыкі і палемічная літаратура. За 35 гадоў (ад 1576 да 1611 года) ён выпусціў больш за 100 выданняў, і бальшыня іх мела свецкі (г. зн. нерэлігійны) характар.

Гэтая літаратура не толькі папулярызавала навуковыя веды, але і пратагандавала ідэі маральнага ўдасканалення, дабрачыннасці, самаахвярнага служэння Айчыне. Вялікі попыт на кнігі (а некаторыя з іх выдаваліся некалькі разоў) сведчыць пра шырокі кругагляд чытачоў, пра высокую адукаванасць тагачаснага беларускага грамадства.

Паколькі канчатковы падзел хрысціянства на каталіцтва і праваслаёу адбыўся ў 1054 годзе, а аформіўся ў 1204 годзе, то для ранейшага часу правільней будзе ўжываны тэрміны “ўсходні, або візантыйскі, абра́д” (пазней — праваслаёу) і “заходні, або рымскі, абра́д” (пазней — каталіцтва).

Гістарычныя крыніцы не даюць адназначнага адказу на пытанне: адкуль і калі было прынятае хрысціянства ў Беларусі? У Полацкім княстве ўсходні абра́д хутчэй за ёсё быў прыняты непасрэдна з Візантыі і можа нават раней, чым у Кіеве. Ёсць шэраг падставаў, каб сцвярджаць, што адначасова і паралельна ў нас паширавалася і хрысціянства заходняга абра́ду. Вялікую ролю ў гэтым напачатку адыгралі заходнія місіянеры. Найбольш вядомы з першых прапаведнікаў Слова Божага — святы Бруна Баніфат, забіты мясцовымі паганцамі ў 1009 годзе недзе на тэ-

Касцёл Святой Ганны ў Вільні. Пабудаваны ў канцы XV — сярэдзіне XVI стагоддзя. Як пісаў у 1928 годзе даследнік гісторыі архітэктуры Мікола Шчакаціхін, гэта “адзіны ў Беларусі помнік, дзе выяўлены тыповыя рысы позняе царкоўнае готыкі стылю flam-bovant (“пальміяная”) зъ яе падробненымі дэталямі, замілаваньнем да вострых і стрэльчастых дэкарацыйных формаў... Агульнае ўражанье ўсяе гэтае лёгкае і прыгожае будовы — амаль што бездакорная ў сваёй гармоніі і стылістычнай вытрыманасці. Здаецца, нібыта ўвесел фасад нястрымана імкненца ўгару ў лёгчай складанасці бязылічных вострых вуглоў і яшчэ болей завостраных шпіляў”.

Здаўна касцёл лічыцца адным з найпрыгажэйшых архітэктурных помнікаў Эўропы. Калі ў 1812 годзе Напалеон увайшоў у Вільню, дык, уражаны яго харастром, сказаў: “Калі б я мог паставіць гэты касцёл на даўнонъ, я перанёс бы яго ў Парыж!”

М.Багдановіч прысвяціў гэтаму рукатворнаму цуду прачулыя радкі:

Каб запячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзеце да касцёла Ганны.
Там зьнікнуць съцені цяжкіх дум.

Як лёгка да гары, як красна
Узносіць вежы ён свае!
Іх зарыс стройны ў небе ясна
Ізломам дэйўным устае.

А вострыі іх так высока,
Так тонка ў вышу неба тнуць;
Што міг — і ўжо здаецца воку,
Яны ў паветры палпывуць...

56

АДКУЛЬ И КАЛІ ПРЫЙШЛО Ў БЕЛАРУСЬ КАТАЛІЦТВА?

рыторыі Беларусі. Блізу 1010 года тураўскі князь Святаполк разам з сваімі падданымі прыняў хрост паводле заходняга абра́ду ад нямецкага біскупа Райнбэрна. Пазней Тураўскае біскупства згадваецца пад 1105 годам у Кіева-Печорскім патэрыку. Як паказваюць матэрыялы раскопак і архіўныя крыніцы, “лацінскія бажніцы” існавалі ў XII стагоддзі ў Полацку і Смаленску. З канца таго ж стагоддзя на тэрыторыю Полацкага княства пашируюць ўплыў створанага ў 1188 годзе Лівонскага біскупства. У першай палове XIII стагоддзя на полацкіх землях дзейнічала “Русінскае” біскупства, улучанае ў 1255 годзе ў наваствораную Рыжскую мітраполію.

У XI—XIV стагоддзях у пашырэнні заходняга абраду на нашых землях прыкметную ролю адыгралі гандлёвыя і культурныя дачыненні з краінамі Заходній Эўропы, асабліва германскімі, контакты з Тэўтонскім і Лівонскім ордэнамі. З другой паловы XIII стагоддзя за духовы ўплыў на беларускія землі пачаў змагацца і польскі касцёл. Аднак першая ягоная спроба дамагчыся апекі над нашым рэлігійным жыщем скончылася няўдачаю. У год каранацыі новагародскага князя Міндоўга (1253) адбылося прызначэнне каталіцкага біскупа для ўсіх тэрыторый, падпарадкованай князю. На гэтую пасаду спачатку быў кансекраваны польскі дамініканец Віт. Але з нейкіх прычынаў Віт не быў дапушчаны да кіравання дыяцэзіі; паводле некаторых звестак, ён нават быў паранены і выгнаны.

Першым афіцыйным і законным біскупам

Разам з каталіцтвам у Беларусь прыйшла і арганная культура. Святыя імкнуліся, каб каталіцкае на бажэнства адбывалася ва ўсёй ягонай красе. Арганная музыка надавала яму ўрачыстасць, рабіла на прысутных незабыўнае ўражанне сваёй магутнай веліччу і непаўторным гучаннем.

Арганы — неадлучная частка і інтэр'еру каталіцкай бажніцы. Разъбяры, скульптуры і мастакі аддавалі вялікую ўвагу іх упрыгожванню, выкарыстоўваючы для гэтага біблейныя сюжэты, вобразы, сімвалы. Пры канцы XVIII стагоддзя, калі Беларусь стала расейскай калоніяй, тут налічвалася блізу 1400 касцёлаў і амаль у кожным быў арганы. 200-гадовае панаванне чужынцаў нанесла беларускай арганнай культуры каласальную страту. Сёння гэтых інструментоў засталося ў нас меней за 100.

Не ўсе чытачы ведаюць, што ў беларускіх вуніяцкіх храмах, адрозна ад украінскіх, таксама быў арганы. Але ў 30-х гадах XIX стагоддзя, калі цэрквы перарабляліся на расейскі лад, усе інструменты былі выкінутыя навонкі або знішчаныя. Вось як апісваў тыя падзеі відавочца: у Супраслеўскім манастыры “на арганах іграли некалькі дзён бесіперапынна, а народ крыжкам ляжаў у царкве. У храме і на манастырскім цвінтары людзі са съязьмі на вачох гучна съпявалі песьні з улюбёнага імі бағагасыніка, — апошні раз пад гукі аргану”.

На сучасным здымку — арганы дамініканскага касцёла ў Вільні.

Вялікага Княства Літоўскага стаў у 1253 годзе немец Хрыстыян. Праз колькі гадоў беларускае біскупства было ператворанае ў арцыбіскупства з падпарадкованнем папскаму пасаду. Таму заснаванае пазней, у 1387 годзе, Ягайлам Віленскае біскупства нельга лічыць першым на тэрыторыі Княства, бо легітымнасць папярэдняга, закладзенага Міндоўгам, пацвярдждаецца лістом папы Вітаўту, у якім узнаўляецца даўні прывілей, дадзены Міндоўгу на непасрэднае падпарадкованне папскому пасаду. Барацьба за аўтаномію нацыянальнага касцёла ад польскага працягвалася і пасля Вітаўта. Беларуская шляхта дамаглася перавагі: з першых 18 біскупаў толькі трох — першы, трэці і чацверты быў палякі, астатнія — беларусы. Толькі паступова польскі ўплыў пачаў узмацняцца, асабліва пасля катастрофічных войнаў з Расеяй у XVII стагоддзі.

Астафей Валовіч (каля 1520—1587) — выдатны дзяржаўны дзяяч эпохі Адраджэння, які нарадзіўся на Гарадзеншчыне. Ён адыграў выключную ролю ў гісторыі нашага гаспадарства. На працягу жыцця Валовіч займаў галоўныя пасады ва ўрадзе Вялікага Княства: найвышэйшага пісара, маршалка дворнага, земскага падскарбія (1561—1566), падканцлера (1566—1579), канцлера (1579—1584), троцкага кашталяна (1569—1579), віленскага кашталяна (з 1579) і, нарэшце, віленскага ваяводы (1584—1587). Ён належаў да эліты тагачаснага беларускага грамадства.

Неардынарны талент Астафея Валовіча выявіўся ў часе падрыхтоўкі і рэдагавання другога Статута Вялікага Княства 1566 года. Ён прыклаў неверагодна шмат сілаў, каб і ў законах, і ў жыцці адстаяць незалежнасць Беларусі пасля падпісання ганебнай Люблінскай вуніі 1569 года. Як земскі падскарбі Астафей Валовіч кіраваў найскладнейшай, але надта неабходнай гаспадарству зямельнай рэформай сярэдзіны XVI стагоддзя, якая атрымала назоў “Валочная памера”. На чале Дзяржаўной Канцылярыі ён праявіў выдатныя дыпламатычныя здольнасці, праводзячы замежную палітыку, накіраваную на ўмацаванне Беларускага гаспадарства.

А. Валовіч вызначаўся асабістай мужнасцю. Ён быў сярод тых людзей, хто пад сваімі харугвамі вёў беларускае рыцарства да перамогі над Московіяй у часы надзвычай цяжкай Інфлянцкай вайны.

Да таго ж А. Валовіч быў шчодрым мецэнатам. Разумеючы ролю асветы, пашырэння навукі, ён увесе час дбаў пра развіццё друкарні, ахвяраваў шмат сродкаў на выданне кніг, утриманне школаў і навучанне дзяцей. Высокаадукаваны чалавек, А. Валовіч выдатна ўсведамляў, што без асветы, без клопату пра моладзь нацыя не мае будучыні.

Пад змешчаным тут партрэтам Астафея Валовіча ёсьць эпіграма — гэтак даўней называў-

Партрэт Астафея Валовіча. Малюнак XVI стагоддзя.

Астафей Валовіч застаўся ў памяці нашчадкаў шчырым і паслядоўнымі прыхільнікамі незалежнасці нашай краіны. Шмат сіл і сродкаў ахвяраваў ён, баронячы Айчыну і ад маскоўскіх захопнікаў, і ад “сяброў”-полякаў, якія наўзамен вайсковай падтрымкі дамагаліся ліквідацыі праз саюзны дагавор Беларускага гаспадарства.

Менавіта дзяякуючы А. Валовічу і ягоным паплечнікам Вялікае Княства здолела тады “мік двух мячоў” захаваць свой сувэрэнітэт.

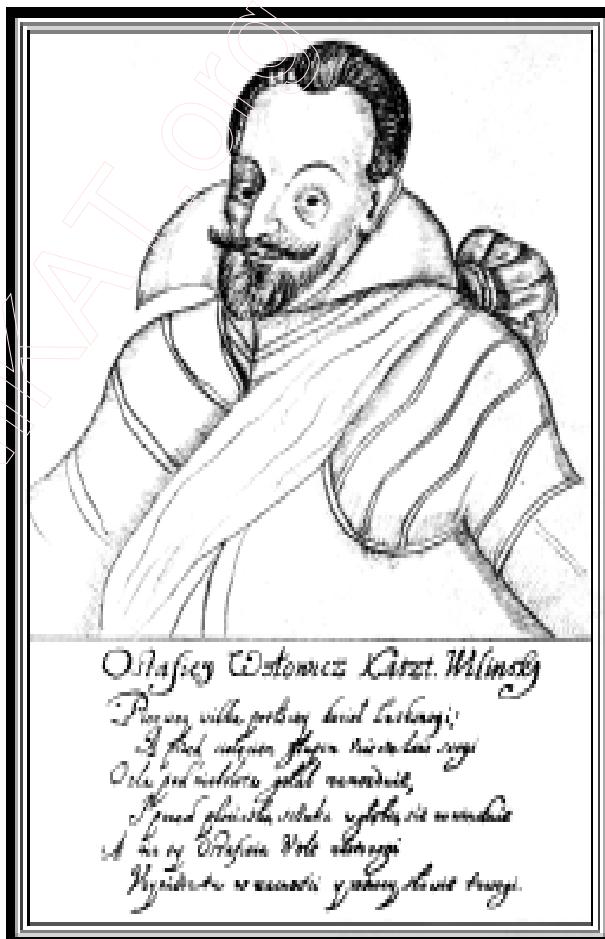
Для паўнайшай характарыстыкі асобы А. Валовіча варта падаць выняткі з тэстаменту, што сведчаць пра ягоны гуманізм, міласэрнасць і пажонкасць: “Пацьвярджаю гэтаксама, што ва ўсіх маіх маёнтках нявольнікі ды іншыя несвабодныя паводле дзе-

57

ХТО ТАКІ АСТАФЕЙ ВАЛОВІЧ?

ся ў нас панегірык. У ім невядомы аўтар у стылі таго часу ўсхваляе нашага героя, высока ацэньваючы ягоныя вартасці і заслугі:

*Хутчэй казлянітка ваўка затаўчэ
I леў ад یяляці ў пустыню ўчачэ,
Арла пераможа ў аблоках лябёдка,
Нырца дасць ічупак, напужаўшыся плоткі,
Чым ты, Астафею, — “Вол Залатарогі”,
Да славы і годнасці збочыш з дарогі.*

дзічнага права людзі, мужчыны і жанчыны, нават калі яны вязні ці даўжнікі, абвяшчаюцца вольнымі. Яны маюць права вольна служыць альбо пайсці туды, куды пажадаюць... Паўсюль, дзе маю школы ды шпіталі, колькасць іх ні ў якім разе не зъмяншаецца. Усіх маіх креўных, а таксама сиротаў належыць вучыць у школах без платы. А ў шпіталах даваець прытулак сама меней 20 жабракам”.

58

ХТО ТАКІ ЛЕЎ САПЕГА?

Леў Сапега (1557—1633) — зорка першай велічыні на небасхіле палітычнай гісторыі Беларусі. Ён нарадзіўся ў маёнтку Астроўна на Віцебшчыне ў шляхоцкай сям'і. Л.Сапега здабыў бліскучую адукцыю — спачатку ў Нясвіжскай пратэстанцкай школе, а пасля ў

Ляйпцигскім універсітэце; свабодна валодаў пяццю мовамі.

Па вяртанні з Нямеччыны Леў Сапега быў заўважаны Сцяпанам Батурам і прыняты на службу да вялікага князя. У 1579—1582 гадах на чале харугвы ён ваяваў супраць маскоўскіх захопнікаў.

У 1584 годзе Леў Сапега ўзначаліў надзвычай адказнае пасольства ў Москву, у часе якога выявіў неардынарныя дыпламатычныя

Філігрань (вадзяны знак) на паперы Літоўскай Метрыкі з гербам Лева Сапегі. Менавіта з ініцыятывы і распрадажэння канцлера ў канцы XVI — пачатку XVII стагоддзя было перапісаныя мнóstva kníg дзяржаўнага архіва, дзякуючы чаму яны зберагліся для нашадкаў.

Леў Сапега. Гравюра пачатку XVII стагоддзя.

У прамове на Сойме з нагоды выдання Статута 1588 года Леў Сапега, звяртаючыся да шляхты Вялікага Княства Літоўскага, казаў: “Бо як адзін сэнатар рымскі другога штрафаваў, што права айчыны сваёй ня ўмеў, так кожны абываталь варты ёсьць наганенъня, каторы вольнасьцю хваліца, а праў сваіх умеці і разумеці ня хочаць...” І далей з гонарам працягваў: “А еслі каторму народу ўстыд праў сваіх ня ўмееці, пагатоў нам, каторая ня обычым <г. зн. не чужым> якім языком, але сваім уласным правы съпісаныя маем і кождага часу, чаго нам патрэба ку адпору ўсякае крыўды, ведаці можам”.

Адсюль вынікае, што Л.Сапега лічыў **уласны** мовай літоўскай шляхты, да якой ён прамаўляў, — мову беларускую. Звяртаючы ўвагу на гэтыя слова, гісторык Мікола Шкляёнак справядліва ўважае іх сведчаннем таго, што назовы “ліцьвін”, “літоўскі” былі не чым іншым, як гістарычнымі назовамі беларускага народа.

здольнасці, дамогшыся падпісання вельмі выгаднага для Беларусі “вечнага міру”, за што і быў у 1585 годзе прызначаны на пасаду падканцлера.

Як падканцлер, а з 1589 года як канцлер Л.Сапега кіраваў замежнай палітыкай Беларускага гаспадарства і прыкметна ўплываў на нутраное жыццё краіны. Першарадная заслуга Л.Сапегі ў тым, што ён падрыхтаваў і дамогся зацверджання Статута 1588 года, які гарантаваў эканамічную і палітычную незалежнасць Вялікага Княства ад суседніх Польшчы і Масковіі. Важна й тое, што ён ужо тады быў прыхільнікам не абагоўленай манархіі, а моцнай дэмакратычнай, праўнай дзяржавы, дзе, паводле яго словаў, “павінны панаваць законы, а не асобы”.

Л.Сапега адыграў вызначальную ролю ў часе буйных ваенных кампаній на ўсходзе ў 1609—1611 і 1617—1618 гадах. Дзякуючы ягонай асаўбітай мужнасці і палітычнаму таленту Беларуское гаспадарства тады прыкметна пашырыла межы, вярнуўшы свае старадаўнія землі. Так, паводле падпісанага 1 снежня 1618 года Дзявулінскага замірэння Вялікаму Княству вярталіся Смаленск, Дарагабуж, Белы, Старадуб, Невель, Себеж, Красен, Ноўгарад-Северскі, Вяліжская воласць і Манастырскае гарадзішча.

Пра незвычайнасць асобы Л.Сапегі, яго глыбокі патрыятызм асаўбліва сведчыць той факт, што ў часе вайны Вялікага Княства з Швецыяй, у 1625—1629 гадах, ён ахвяраваў амаль усю сваю маё масць на ўтрыманне войска, зрабіўшы ўсё магчымае дзеля выратавання Бацькаўшчыны ў тулю ліхую гадзіну.

Дзякуючы чыннасці Лева Сапегі нашае гаспадарства не толькі здолела захаваць сваю

Надмагільны помнік Леву Сапегу ў касцёле Святога Міхала ў Вільні.

незалежнасць у той складаны гістарычны момант, але й перажыло новы перыяд гаспадарчага ды культурнага росквіту, які з поўным правам можна назваць “эпоху Лева Сапегі”.

59

КАЛІ БЫЛА ВЫДАДЗЕНАЯ ПЕРШАЯ БЕЛАРУСКАЯ ГРАМАТЫКА?

На XV—XVII стагоддзі прыпадае перыяд росквіту старабеларускай літаратурнай мовы. У тагачаснай Эўропе, як сведчыць гісторык Ё.Первольф, веданне чэшскай і беларускай моваў было адзнакай вышэйшага тону. Напачатку нават польская арыстакратыя, узгадаваная на ўзорах чэшскага этикету, з вялікай пашанай ставілася да ўсяго беларускага. Нездарма дзеячы польскай культуры разглядалі нашу мову як крыніцу ўзбагачэння сваёй.

Так, мовазнавец Гжэгаж Кнапскі, вядомы складальнік польска-грэцкага слоўніка (1621), які быў заўзятым прыхільнікам чысціні роднае мовы, тым не менш увёў у свой слоўнік шмат беларускай лексікі.

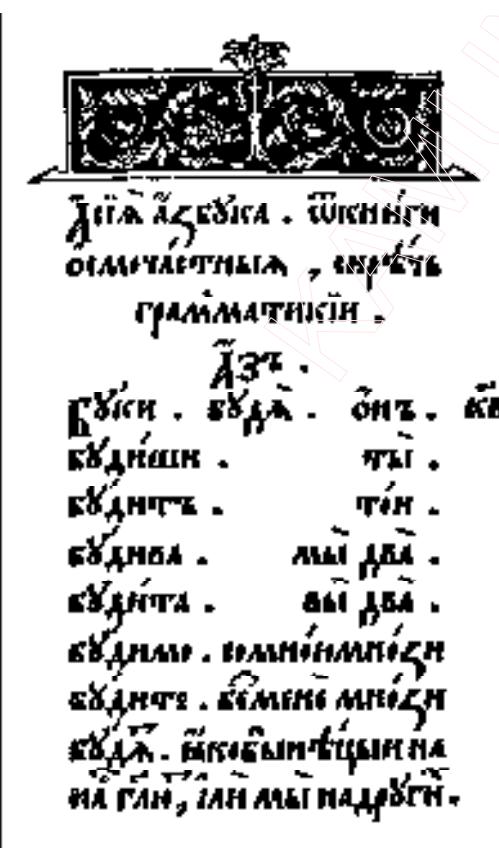
Варты адзначыць таксама ўплыў беларускай кніжнасці XV—XVII стагоддзяў на

станаўленне літаратурнай мовы нашых усходніх суседзяў, пра што сёння яны неахвотна ўспамінаюць. Неспрадкаванасць тагачаснай пісьмовай мовы Масковіі выклікала імкненне да актыўных контактаў з нашай філалагічнай культурай, вымушала маскоўскіх кніжнікаў звяртацца да вопыту старабеларускай мовы, якая дасягнула на той час высокай ступені дасканаласці, даволі арганічна спалучыўшы ў сабе кніжную і размоўную плыні.

Менавіта ў гэтым часе нашымі кніжнікамі было створана пяць граматык, розных паводле свайго характару і прызначэння: ананімная граматыка з друкарні Мамонічаў, буквар-граматыка Івана Федаровіча (Фёдарава), граматыка Лаўрэна Зізанія, граматыка Мялета Сматрыцкага і граматыка Івана Ўжэвіча.

Першая з іх пад назовам “Краматыка слоўенская языка” пабачыла свет у Вільні, у славутай друкарні Кузьмы і Лукаша Мамонічаў 8 каstryчніка 1586 года. Як адзначана ў пасляслоўі, яна выдадзеная на просьбу жыхароў сталіцы Вялікага Княства Літоўскага.

Сярод папярэднікаў гэтага падручніка варта адзначыць буквар-граматыку Івана Федаровіча, надрукованую ў Альбове ў 1574 годзе і

Унізе — тытульны аркуш граматыкі Лаўрэна Зізанія, выдадзенай у 1596 годзе ў друкарні Віленскага брацтва. У tym годзе тамсама пабачыў свет і ягоны буквар “Наука ку чытаню і разуменю пісма словенскаго” з беларускім слоўнікам-лексісам.

перавыдадзеную ў сярэдзіне 90-х гадоў у Вільні братамі Мамонічамі.

Выданнем больш дасканалым, класічнай граматыкай уласна беларускай мовы з'яўляецца падручнік Лаўрэна Зізанія, які побач з ягонымі “Азбукай” і “Лексісам” годна прадстаўляе ранне беларускай філалогіі.

Злева — старонка буквара Івана Федаровіча (Фёдарава), выдадзенага ў 1574 годзе.

Акрамя азбукі і тэксту для чытання, гэтая кніга змяшчае асновы граматыкі: звесткі пра часціны мовы — дзеяслоў, «імя» (назоўнік і прыметнік), займеннік, пра сістэму націскаў і прыдыханняў, а таксама правапіс пашыраных у тагачаснай кірыліцай кніжніцаў словаў «пад цібламі».

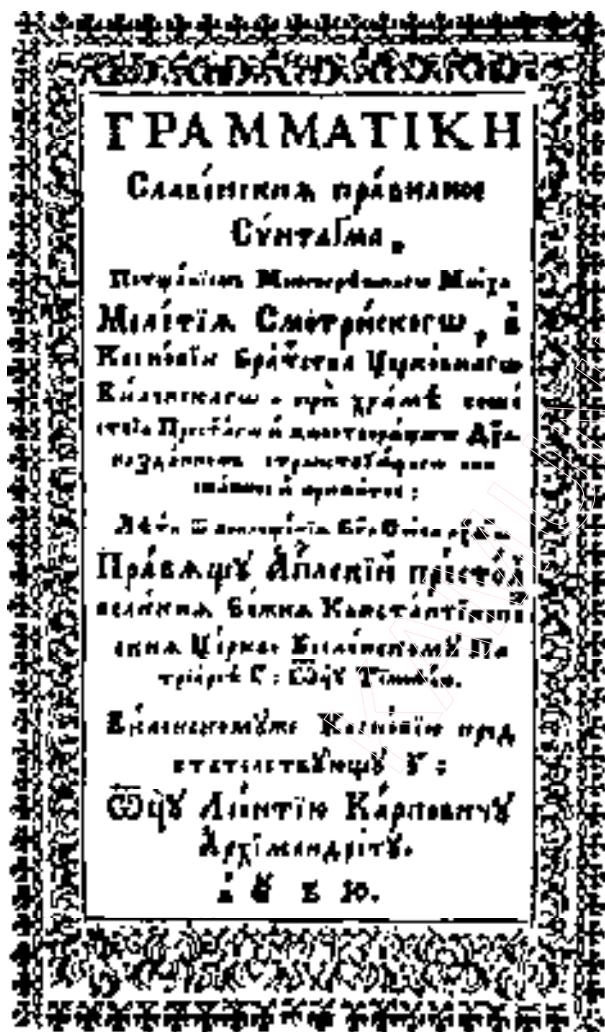
Даследнікі вызначылі, дарэчы, што, падбіраючы матэрыял для чытання, складальнік карыстаўся Бібліяй Францішка Скарыны. Гэта — сведчанне пераемнасці працы нашых кнігавыдаўцу ў распаўсюджанні асветы.

Мяркуюць, што буквар 1574 года быў выдрукаваны на кладам блізу 2000 паасобнікаў, але да нашага часу дайшлі толькі два. Адзін з іх захоўваецца ў бібліятэцы Гарвардскага ўніверсітэта (Злучаныя Штаты Амерыкі), другі — у Брытанскай бібліятэцы.

Справа — тытульны аркуш “Граматыкі славенскай” сярэдзіны XVII стагоддзя. Аўтар яе, Іван Ужэвіч, меў бліскучую адукацию, ён вучыўся ў Кракаўскім універсітэце, а таксама ў Сарбоне (Парыжскім універсітэце). Ягоная праца дайшла да нашага часу ў двух рукапісных варыянтах: адзін з іх, датаваны 1643 годам, захоўваецца ў Парагы, у Нацыянальнай бібліятэцы; другі, 1645 года, — таксама ў Францыі, у горадзе Арасе.

Напісаная лацінай — моваю тагачаснага адукаванага свету, граматыка Івана Ужэвіча дакладна адлюстроўвала асаблівасці беларускай літаратурнай мовы XVII стагоддзя, актыўна ўлучала яе у кантэкст заходнеўрапейскай філагогіі. Варта адзначыць, што гэтая граматыка не была прызначаная для навучання, як ранейшыя. Яна была першай **навуковай** граматыкай нашае мовы.

Даследнікаў творчасці І.Ужэвіча найбольш уражвае выскі навуковы ровень і дасканала распрацаўваная структура гэтай працы, напісанай у класічных традыцыях з улікам дасягненняў даўнейшых беларускіх мовазнаўцаў.

Тытульны аркуш славянской граматыкі Мялета Сматрыцкага, выдрукаванай у Еўі ў 1619 годзе. Мяркуюць, што за год да гэтага яна выходзіла таксама ў Вільні. Больш за два стагоддзі гэтая кніга была сама аўтарытэтным падручнікам па славянскім мовазнаўстве. У XVIII — першай палове XIX стагоддзя яна стала ўзорам для расейскай, сербскай, харвацкай, румынскай і балгарскай граматык.

Вяршыній жа славянскай лінгвістычнай думкі тae эпохі лічыцца “Граматики Славенская правилное синтагма” Мялета Сматрыцкага (выдрукаваная ў 1619 годзе ў Еўі, пад Вільніем). Гэтую граматыку поруч з “Псалтыром рыфматворным” С.Полацкага М.Ламаносаў назваў “вратами своеи учености”. Граматыка М.Сматрыцкага сапраўды была “брамаю вучонасці” — і не толькі для расейскага, але й для іншых славянскіх народаў — да з’яўлення граматык новага часу.

Станаўленне беларускай філагічнай думкі адбывалася ў шчыльной сувязі з аналагічнымі працэсамі ў Заходній Эўропе. Асаблівай увагі тут заслугоўвае лацінамоўная “Граматыка славенская” 1643 года беларускага вучонага Івана Ужэвіча (захавалася ў рукапісах, што знаходзяцца ў Францыі).

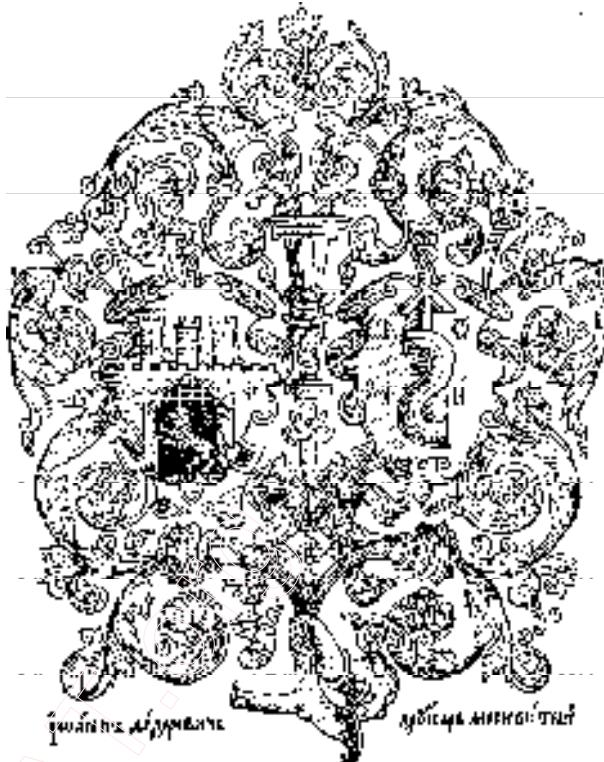
Стварэнне беларускімі навукоўцамі шэрагу граматык было выкліканы практичнымі патрэбамі адукаванага грамадства і адлюстроўвае выдатную распрацаўванасць, багацце і развітасць нашай літаратурнай мовы.

60

ХТО ЗАСНАВАЎ КНІГАДРУКАВАННЕ Ү МАСКВЕ?

Кнігадрукаванне ў Маскве заснавалі нашыя таленавітыя продкі — Пётра Мсціславець ды Іван Федаровіч (Фёдараў). Першы паходзіў з горада Амсціслава, а другі належаў да шляхоцкага роду, што меў герб “Шранява”.

Заслуга П.Мсціславца і І.Федаровіча ў тым, што яны першымі ў Маскоўшчыне надрукавалі ў 1564 годзе Апостал, а яшчэ праз год — два Часоўнікі і адгарнулі гэтым новую старонку ў гісторыі расейскай культуры, далучыўшы нашых суседзяў да аднаго з найважнейшых набыткаў эўрапейскай цывілізацыі — друку. Вельмі красамоўны і той факт, што ўсё друкарскае начынне нашы асветнікі прывезлі з радзімы. Гэта засведчыў тагачасны ангельскі пасол у Маскве Джайлс Флетчар, які ў адным з сваіх твораў назначыў, што друкарскі варштат і літары былі *прывезеныя* ў Маскву.

Выдавецкі знак Івана Федаровіча з ягонага Апостала, выдадзенага ў Альбове ў 1574 годзе. Злева паказаны герб места Альбова, а справа — герб “Шранява”. Менавіта гэты герб (а ён належаў беларускаму роду Рагозаў) яшчэ ў 30-х гадах мінулага стагоддзя навёу расейскага вучонага В.Лукомскага на думку пра беларускае паходжанне друкара. Даследнік лічыў, што Іван Фёдараў або паходзіў з названага роду, або быў прыписаны да герба так званым актам адаптациі.

У метрыцы Кракаўскага ўніверсітэта, дзе, як мяркуюць, вучыўся будучы друкар, захаваўся запіс пра “Івана, Фёдараў сына, з Петкавічаў”. Вось жа якраз адтуль, з нашых Петкавічаў, як паказаў сучасны расейскі вучоны Я.Неміроўскі, і паходзіла беларуская шляхта, што карысталася гербам “Шранява”.

На жаль, кансерватыўнае маскоўскае духа-венства ды цёмнае баярства варожа сустрэлі пачынанні беларускіх асветнікаў, яны абвінаўцілі нашых суродзічаў у “пашырэнні ерасі”. Вынікі гэтых паклёніў былі для іх вельмі сумныя. У 1566 годзе раз’юшаны натоўп, падбухтораны шматлікімі непрыяцелямі П.Мсціславца і І.Федаровіча, дарэшты разбурыў іхнюю друкарню і ледзьве не расправіўся з яе гаспадарамі. Убачыўшы, што ў Маскве яшчэ не саспелі ўмовы для прыняцця друкаванага слова, яны мусілі вярнуцца на радзіму. Тут, вядома, доўга сядзець без справы не давялося. Беларускі магнат Рыгор Хадкевіч, які даўно

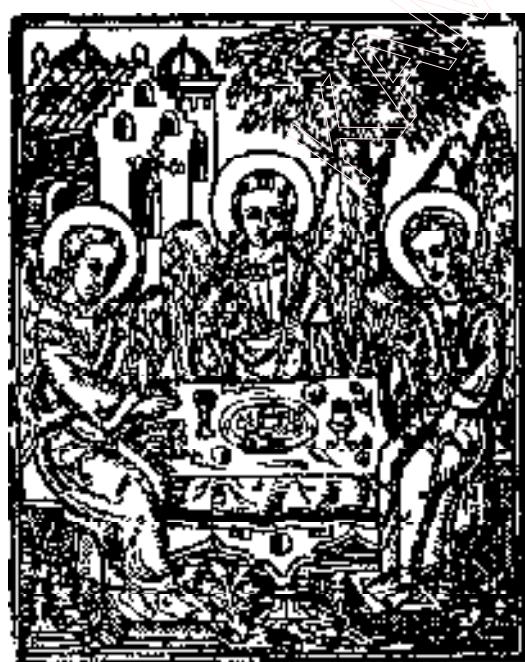
Злева — першая старонка “Апостала” 1564 года — маскоўскага першадруку.

Апостал Ян на гравюры з выдання Евангелля, выдрука-
ванага Пётрам Мсціслаўцам у Вільні ў 1575 годзе.

марыў пра адкрыццё ўласнай друкарні, за-
просіў іх да сябе ў мястэчка Заблудаў (цяпер
Беластоцкае ваяводства ў Польшчы).

Дзякуючы падтрымцы свайго апекуна, які
меў эўрапейскую адукцыю, друкарны ства-
рыйлі ў Заблудаве літаратурна-выдавецкі гур-
ток, плёнам дзейнасці якога сталіся ўнікаль-
нае Евангелле вучыцельнае (1569) і Псалтыр з
Часаслоўцам (1570).

Пазней шляхі Пётры Мсціслаўца ды Івана
Федаровіча разышліся. П.Мсціславец пера-
ехаў у Вільню, дзе з дапамогаю Мамонічай
заклаў новую друкарню і выпусціў трох рас-
кошных выданні — Часоўнік (1574—1576),
Евангелле напрастольнае (1575) і Псалтыр
(1576). І.Федаровіч накіраваўся ў Альбоў, дзе ў
1574 годзе выдрукаў Апостал і “Азбуку”
(буквар). Потым перабраўся ў Астрог да князя
Канстанціна Астрожскага. Там ён выдаў яшчэ
адну “Азбуку” (1578), Псалтыр і Новы Запа-
вет (1580), “Храналогію” нашага таленавітага
паэта Андрэя Рымшы і славутую Астрожскую
Біблію 1581 года, якая сталася агульнаপ্ৰিয়ান
сімвалам нечуванага росквіту ўсход-
неславянской культуры эпохі Адраджэння.

61

ШТО ТАКОЕ БРАЦТВЫ?

Гэта рэлігійна-культурныя і грамадскія аб’-
яднанні, што ўзніклі ў XVI—XVII стагоддзях
на ўзор рамесніцкіх цэхаў амаль ва ўсіх вялі-
кіх гарадах Беларусі: Вільні (1584), Magілеве
(1589), Берасці (1591), Слуцку (1606), Менс-
ку (1612), Пінску (1633) ды іншых. Яны гур-
таваліся пераважна вакол цэркваў ці мана-
стыроў, ад якіх і атрымлівалі свае назовы,
напрыклад Віленская Траецкая (ад манастира
Святой Тройцы), Пінская Багаяўленская (ад
царквы Багаяўлення) і г. д.

У Беларусі існавалі праваслаўныя, каталіц-
кія і буніяцкія брацтвы, кожнае з якіх адстой-
вала інтарэсы сваёй канфесіі. Брацтвы мелі
свой статут, скарбонку, сталае месца збору.
На сходзе братчыкаў абмяркоўваліся надзён-

Абрэз Святой Тройцы — сімвал Віленскага Святатраец-
кага брацтва. Гравюра з кнігі XVII стагоддзя.

ныя пытанні дзейнасці супольні, размяркоўваліся грашовыя сродкі, прымаліся абавязковыя для ўсіх сяброў пастановы. У склад брацтваў апрача духоўных асобаў уваходзілі месцічы — рамеснікі, купцы, урадоўцы, а таксама шляхта і нават сяляне. У розныя часы іх сябрамі былі вядомыя дзеячы беларускай культуры — браты Страфан і Лаўрэн Зісані, Мялёт Сматрыцкі, Лявон Карповіч, Андрэй Мужылоўскі.

Брацтвы праводзілі шырокую дабрачынную дзейнасць: яны будавалі і ўтрымлівалі шпіталі, прытулкі для хворых і жабракоў, збиралі ахвяраванні на ўтрыманне вязняў у астрогах. На свае сродкі наймалі лекараў, якія даглядалі нямоглых. Наладжвалі агульныя магленні, святочныя абеды і ўрачыстыя працэсіі, паходаванні памерлых братчыкаў.

Вялікая роля належала брацтвам у культурна-асветніцкім жыцці Беларусі. Дзякуючы

тытульны аркуш Евангелля вучыцельнага, альбо Казанняў на кожную нядзелю і ўрачыстыя святы (выданне Віленскага Святадухавага брацтва. Еёе, 1616). Яго дасканалая кампазіцыя і багатае аздабленне, зробленыя з вялікім мастацкім густам, выклікаюць захапленне сваёй гарманічнасцю. Гэта агульнаўпрызнаны шэдэўр беларускага мастацтва.

Уверсе — ініцыял з "Новага Запавету", выдадзенага Брацкай друкарні у Вільні ў 1623 годзе.

Характэрнай асаблівасцю духоўна-культурнага жыцця нашай краіны было тое, што тут сутыкаліся і мірна сусінавалі дзве формы хрысціянскай рэлігіі — візантыйскае праваслаўе і рымскае каталіцтва. І ў XV, і ў XVI стагоддзях у рэлігійнай сферы Беларусі панавалі спакой і супаднасць.

Цяжка паверыць, ведаючи пазнейшы рэлігійны антаганізм, але гэта ёсьць гістарычным фактам: не толькі абываталі каталіцкага веравызнання, але нават і самыя ксяндзы маглі быць і бывалі тады супольнікамі **праваслаўных** брацтваў. Яны ўдзельнічалі ў брацкіх бяседах, што адбываліся па вялікіх рэлігійных святах, а ў выпадку зводак і неладоў неслі адказнисць нароўні з іншымі братчыкамі, паддлягаючы брацкаму суду.

Толькі пры канцы XVI стагоддзя, са з'яўленнем Рэформацыі і контррэформацыі, на беларускую зямлю пераносіцца рэлігійныя змаганні. Тым не менш яны ніколі не набывалі крайніх формаў — рэлігійных войнаў, як гэта было ў Заходній Эўропе.

ім функцыянуала сістэма пачатковай адукацыі. Амаль усе брацкія супольні закладвалі школы, запрашалі настаўнікаў, набывалі за свой кошт падручнікі, паперу, абсталяванне, прылады.

Найбольш спрычыніліся брацты да развіцця беларускага пісьменства, літаратуры і кнігадруку, а таксама выяўленчага мастацтва. Яны мелі свае скрыпторы (майстэрні, дзе перапісваліся і аздабляліся кнігі), а таксама друкарні, сярод якіх асабліва вылучаліся Віленская Траецкая, Куцеінская, Еўінская. Тут рыхталі да друку, рэдагавалі і выпускалі слоўнікі, буквары, богаслужбовыя кнігі, па-

лемічныя трактаты, творы айцоў царквы, павучальныя і гістарычныя зборнікі. Кожнае з выданняў мела адметнае мастацкае афармленне: як правіла, прыгожа аздоблены тытульны аркуш, арыгінальныя заставкі, канцоўкі, ініцыялы. Часта яны змяшчалі гравюры з выявамі святых, абразамі Божай Маці, сюжэтамі на біблейныя тэмы. Брацкія выданні карысталіся шырокім попытам як у нашай краіне, так і за яе межамі.

У XVIII стагоддзі ва ўмовах глыбокага эканамічнага кризісу і агульнага заняпаду наша краіны брацты паступова спынілі сваю дзейнасць.

62

ХТО ТАКІЯ ЕЗУІТЫ?

Езуіты — гэта сябры каталіцкага манаскага “Таварыства Ісуса” (*Societas Jesu*), заснаванага ў 1534 годзе гішпанскім шляхцічам Ігнатам Лаёлам і зацверджанага ў 1540 годзе папам Паўлам III. Пачатковай мэтаю стварэння Ордэна езуітаў была барацьба з Рэфармацыяй, распаўсюджванне праўдзівой веры Хрыстовай. Арганізацыя яго трунтувалася на прынцыпах адзінаначалля (кіраўнік Ордэна называўся генералам), цвёрдай цэнтралізацыі, безумоўнага падпарадкавання і жалезнай дысцыпліны.

Адным з асноўных спосабаў дасягнення сваіх мэтаў Ордэн лічыў узгадаванне моладзі ў духу пабожнасці і веры праз сетку калегіюмаў і акадэмій. Езуіцкія школы былі аднымі з найлепшых у Эўропе. Там, як правіла, вучыліся дзеці багатых і знакамітых людзей, якіх вабіла высокая якасць выкладання, новая і мэтазгодная арганізацыя школьнага справы. Езуіты першымі падзялілі ўсю масу навучэнцаў на класы (паводле ступені падрыхтоўкі) і распрацавалі праграмы паслядоўнага вывучэння прадметаў. Яны стварылі чудоўныя школьнія будынкі, уяўлі добрае абсталяванне навучальнымі дапаможнікамі, умела чаргавалі заняткі з адпачынкам, пазбягаючы ператамлення навучэнцаў, вялікую ўвагу аддавалі фізічнаму развіццю.

На тэрыторыі Беларусі езуіты з'явіліся ў Вільні ў 1569 годзе; у 1570 годзе быў закладзены Віленскі езуіцкі калегіум, пераўтвораны ў 1579 годзе ў акадэмію (г. зн. універсітэт). У 1581 годзе быў адчынены калегіум у

Віленская езуіцкая акадэмія з акадэмічным касцёлам Святога Яна. Гравюра XIX стагоддзя.

На гэтай гравюры XIX стагоддзя — былы кляштар езуітаў у Горадні. Злева ад касцёла аптэка, заснаваная ў 1687 годзе. Манахі-езуіты мелі перавагу над свецкімі аптэкамі ў забеспеччанні хворых лекамі. Бо Таварыства Ісуса ажыццяўляла сваю дзейнасць практычна ва ўсім свеце, і яны маглі хутка атрымоўваць заморскія лекі ад сваіх калегаў з Амерыкі, Кітая, Індыі, Афрыкі.

Езуіты шмат займаліся дабрачыннасцю, арганізацый прытулкай для сірот, дамоў святой Марты (гэтач называлі даўней прытулкі для быльх прастытутак — блудніц паспалітых), дармовых сталовак для бедных, памагалі хворым і нямоглым. Пад час эпідэміі 1588 года ў Вільні манахі выявілі незвычайную самаахвярнасць. Ратуючы людзей, амаль усе яны сталаіся ахвярамі пошасці.

Полацку, у 1584 годзе — у Нясвіжы. Да сярэдзіны XVII стагоддзя езуіты стварылі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага шырокую сетку навучальных установаў і амаль поўнасцю засяродзілі ў сваіх руках сярэднюю і вышэйшую адукацыю. Езуіты зрабілі велізарны ўклад у беларускую культуру, з іхных школаў выйшаў шэраг знакамітых вучоных, грамадскіх дзеячоў і пісьменнікаў. Дзякуючы ім у Беларусі да 1820 года існавала высокоразвітая сістэма ўсходнеевропейскай адукацыі (блізу 10 вышэйших гуманітарных школаў, з іх дзве акадэміі і 7 гімназіяў), якая была знішчаная пасля акупацыі Беларусі Расеяй.

Асновай выкладання ў езуіцкіх калегіумах і акадэміях былі гуманітарныя науки, перадусім класічныя мовы, філасофія і “вянец науک” — тэалогія. Програмы навучання, скла-

Часам можна пачуць, што езуіты імкнуліся ўсталяваць сваю ўладу над усім светам. Такое меркаванне пра іх намеры і ўсемагутнасць бярэ пачатак ад кнігі “Прыватныя рады Таварыства Ісуса” — фальшыўкі, сфабрыканай у XVII стагоддзі пратэстантамі. Аднак жа гэтая “усемагутнасць” не прынесла езуітам перамогі над пратэстантамі і не прадухіліла ліквідацыі Ордэна папам Кліментам XIV.

дзенія ў 1584 годзе, у часы генерала Акваріві, былі тады найлепшымі і не пераглядаліся аж да сярэдзіны XVIII стагоддзя.

Высокі ровень адукцыі і перадавая методыка выкладання прынеслі вялікую папулярнасць езуітам. Шматлікія ахвяраванні бацькоў і дабрадзеяў зрабілі Ордэн адным з найбуйнейшых уласнікаў у Эўропе. Ва ўмовах росту рацыяналізму і секулярызацыі мыслення ягоная маёmacь сталаіся прывабным “кавалкам” для шмат якіх манархаў. Пад іх ціскам папа Клімент XIV у 1773 годзе вымушаны быў фармальна скасаваць Ордэн. У Беларусі ён праіснаваў да 1820 года (сядзіба генерала была ў Полацку), да забароны яго расейскім урадам.

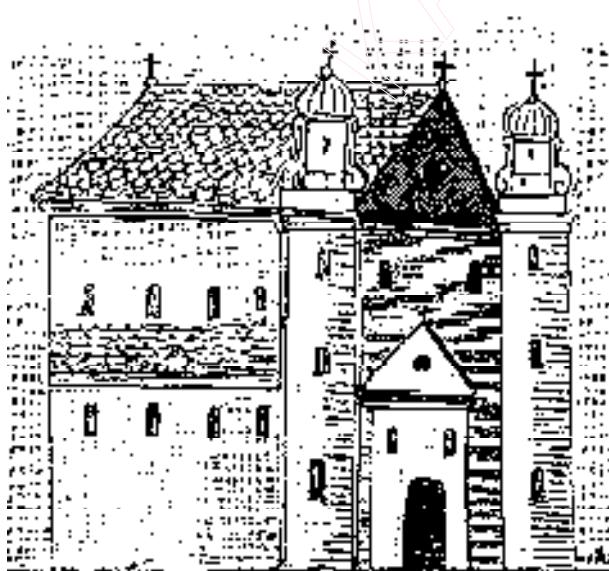
Цяперашнім часам Ордэн езуітаў дзейнічае ў Злучаных Штатах Амерыкі, Гішпаніі, Партугаліі ды некаторых іншых краінах.

Берасцейская вунія — гэта пагадненне, падпісане ў каstryчніку 1596 года на царкоўным саборы ў Берасці паміж найвышэйшымі праваслаўнымі і каталіцкімі герархамі Вялікага Княства Літоўскага.

Галоўная прычына, дзеля якой праваслаўная і каталіцкая цэрквы Вялікага Княства імкнуліся да ўз'яднання, — агульная патрэба супрацьстаяць даволі моцнаму на той час рэфармацыйнаму руху, які зрабіў значны ўплыў на жыццё вернікаў. Беларуская праваслаўная царква імкнулася да вуніі з каталіцкаю яшчэ ў таму, што перад ёю паўсталі пагроза з боку ўтворанай у 1589 годзе Маскоўскай патрыярхіі, што абвясціла сябе пераемніцай улады Канстанцінопала (у 1453 годзе ён быў заваяваны туркамі) і прэтэндувала на падпарадкованне ўсіх земляў, населеных праваслаўнымі.

Урад Вялікага Княства Літоўскага таксама падтрымліваў ідэю царкоўнай вуніі, бо разлічваў праз яе дасягнучь спакою ў гаспадарстве, спыніць нарастанне канфліктаў на рэлігійнай глебе. У вуніі былі зацікаўлены і езуіты, якія імкнуліся пашырыць на ўсходзе Эўропы духоўную ўладу Рыма.

Паводле ўмоваў пагаднення 1596 года праваслаўныя герархі атрымлівалі некалькі месцаў у Радзе Вялікага Княства, а гэтаксама прызнавалі над сабою выключную ўладу папы рымскага, дзякуючы чаму пазбаўляліся ад усялякіх прэтэнзій з боку маскоўскіх патрыярхаў. Разам з тым у праваслаўнай царкве Княства захоўвалася ўсходняя грэцка-візан-

тыскае набажэнства і рытуалы, заставаліся непарушнымі ўсе зямельныя ўладанні, у царкоўнай практицы па-ранейшаму прадугледжвалася карыстанне старым юліянскім календаром.

Партрэт Іпата Пацяя на старадаўнай гравюре.

Ён быў адным з ініцыятараў і арганізатораў Берасцейской вуніі. Паходзіў з старажытнага шляхоцкага роду, выхоўваўся пры двары Жыгімонта Аўгуста і Мікалая Радзівіла Чорнага. Адмовіўшыся ад палітычнай кар'еры, прысвяціў сябе служэнню Богу. У тым, што аўяднанне праваслаўнай і каталіцкай цэрквой сталася рэальнасцю, велізарная заслуга Іпата Пацяя. Ён нястомна шукаў аднадумця, сустракаўся з герархамі і ўплывовымі свецкімі асобамі. Ягоная асоба была гэтакая прыцягальная, а довады гэтакія пераканаўчыя, што неўзабаве шматлікія святы, у тым ліку і праваслаўны кіеўскі мітрапаліт Міхайла Рагоза, схіліліся да вуніяцтва.

Аднак не ўсе праваслаўныя дзеячы падтрымлі ідэю вуніі. Тады ж, у каstryчніку 1596 года, яны правялі ў Берасці свой сабор пад кіраўніцтвам патрыяршага экзарха Нічыпара, на якім адмежаваліся ад новай царквы. Праўда, пазней на працягу XVII стагоддзя амаль усе праваслаўныя жыхары Вялікага Княства схіліліся да вуніяцтва.

Мікалаеўская царква ў Берасці, дзе была падпісаная царкоўная вунія. Фрагмент выявы XIII стагоддзя.

63

ШТО ТАКОЕ БЕРАСЦЕЙСКАЯ ВУНІЯ?

64

ШТО ТАКОЕ ВУНІЯЦТВА?

Вуніяцтва — гэта адна з плыняў хрысціянства, што паўстала ў Беларусі ў выніку Берасцейскай вуніі 1596 года.

Пераход праваслаўных беларусаў у вуніяцкую веру адбываўся паступова і расцягнуўся на шмат гадоў, што дазволіла (нягледзячы на даволі значнае на першым часе непрыняцце і нават супраціў) пазбегнуць крыавых рэлігійных войнаў, як гэта было ў шэрагу краін Захадняй Эўропы. Вернікам-вуніятам гарантавалася непарушнасць традыцыйных абраадаў

і звычаяў. Пры канцы XVIII стагоддзя, напярэдадні анексіі Расейскай імперыі нашых земляў, абсолютная большыня насельнікаў Беларусі была вуніятамі.

Вуніяцкія епіскапы дबалі пра пашырэнне школаў, удасканаленне навучальных праграм, пра падвышэнне культуры духавенства. Шмат хто з вуніяцкіх святароў атрымаў адукцыю ў рымскіх калегіюмах.

Да вуніяцтва людзей цягнула яго ўвага да мясцовых нацыянальна-культурных традыцый, шырокое выкарыстанне ў рэлігійным жыцці, асабліва ў часе казанняў, беларускай мовы. Пад аховаю вуніяцкае царквы беларускае жыццё магло захоўваць свае даунія формы.

Угary — драўляная скульптура анёла (XVIII стагоддзе) — адзін з нешматлікіх твораў вуніяцкага мастацтва, якія цудам ацалелі пасля татальнага знішчэння расейскай праваслаўнай царквой і ўладамі. Выяўлена даследнікамі ў вёсцы Гарадзец Быхаўскага раёна на пачатку XX стагоддзя. Захоўваецца ў Нацыянальным музее Рэспублікі Беларусь.

Злева — царква Беразовецкага вуніяцкага кляштара (цяпер Глыбоцкі раён), збудаваная ў 1756—1763 гадах у стылі віленскага барока. Шэдэўр беларускай архітэктуры. Да нашых дзён не захавалася. Разбураная за саветамі, блізу 1960 года, у часе чарговай камуністычнай кампаніі “борьбы с религией”.

Была створаная вялікая вуніяцкая літаратура на беларускай мове: творы Пётры Скаргі, Іпата Пацея, Язэпа Руцкага, Язафата Кунцэвіча. У вуніяцкіх друкарнях — Віленскай і Супраслеўскай — друкаваліся шматлікія богослужбовыя кнігі. Вуніяцкія манастыры, якіх у XVIII стагоддзі налічвалася блізу 90, былі асяродкамі нашае старадаўняе культуры.

Вуніяты адрозна ад беларусаў праваслаўнага і каталіцкага веравызнанняў былі найбольш устойлівія і да паланізацыі, і да русіфікацыі. Гэта добра ведалі ўрадавы Сінод і афіцыйныя ўлады Расейскай імперыі. Таму, калі на парадак дня была пастаўлена суцэльнай русіфікацыя карэннага насельніцтва акупаванай Беларусі, яны ў першую чаргу намерыліся нанесці смяротны ўдар па вуніятах. Пачалі са схілення ў праваслаўную веру найвышэйшых кіраўнікоў вуніяцкай рэлігіі. І не памыліліся. У лютым 1839 года тыя падпісалі акт аб “уз’яднанні” беларускай вуніяцкай царквы з расейскай праваслаўнай. Шматлікія культурныя каштоўнасці, кананічная літаратура вуніяцкай царквы сталіся аб’ектам вынішчэння, ахвяраю агню.

Вернікі з абуэрннем сустрэлі вестку аб далучэнні да праваслаўя, яны не хацелі маліцца паводле яго правілаў і яшчэ доўга трymаліся былыx царкоўных абрадаў. Асабліва не падджаліся, што ў часе літургіі гучала малазразумелая ім царкоўнаславянская мова, а казанні гаварылі па-расейску. Значная частка (больш за мільён) вуніятаў, абураных учыненым гвалтам, самахоць перайшлі ў каталіцтва.

На ўсіх пераломах гісторыі — і пад час паўстання К.Каліноўскага, і ў пару Адраджэння

Язэп Руцкі. Гравюра XIX стагоддзя з старадаўняга партрэта. Я. Руцкі быў трэцім (пасля Міхайлы Рагозы і Іпата Пацея) вуніяцкім мітрапалітам. Ён увайшоў у гісторыю як стваральнік вуніяцкага Ордэна Святога Базыля. З яго імем цесна лучыцца нутраное ўмацаванне вуніяцкай царквы, час яе росквіту і небывалага пашырэння ўплыву на вернікаў. Менавіта Я. Руцкі спрычыніўся да таго, што гэтая царква набыла самабытны нацыянальны характар, адрозны ад традыцыйнага праваслаўя і каталіцтва.

пачатку XX стагоддзя, і ў Другую сусветную вайну — у прагрэсіўнай часткі беларускага народа заўсёды ўзнікала думка аб адраджэнні вуніяцкай рэлігіі. Нямана ў яе прыхільнікаў і сёння, асабліва сярод моладзі.

65

ЧАМУ НАШЫЯ МАГНАТЫ ПЕРАХОДЗІЛІ Ў КАТАЛІЦТВА?

ніцы на адной плошчы), кожнае сям’і (адзін сужэнец — праваслаўны, другі — каталік), кожнае асобы (прыманне і талеранцыя іншага веравызнання, прызнанне ягонай слушнасці). Гэтая “двуеднасць” і спалучэнне двух пачаткаў, іхнае ўзаемапранікненне прывялі з часам да спробаў збліжэння дзвюх канфесіяў і ўзнікнення вуніі.

Здолнасць бачыць праўдзівасць у іншай

Усходні (пазней — “праваслаўны”) і заходні (пазней — “каталіцкі”) абрацы з другой паловы X стагоддзя, ад моманту прыняцця хрысціянства ў Беларусі, існавалі тут паралельна. Гэтае суіснаванне наклада асабліві адбітак на ментальнасць і культуру нашага народа, абумовіўшы наяўнасць некаторых “захадніх” рысаў нашага праваслаўя і “ўсходніх” у нашым каталіцтве. Спалучэнне гэтых дзвюх магутных традыцыйных плыніяў датычыць не толькі ўсіе культуры, але кожнага беларускага паселішча (праваслаўная і каталіцкая баж-

канфесій, спасцігаць еднасьць па-за рознасцю, разуменне таго, што і каталікоў, і праваслаўных яднае вялікая ахвяра Хрыста — усё гэта дазваляе думаць, што пераход з аднае канфесіі ў другую звычайна не ўспрымаўся як адыхад ад веры бацькоў. Відаць, гэтак жа памяркоўна ставіліся даўней да змены паганства на хрысціянства і наадварот.

Частка беларускіх магнацкіх і шляхоцкіх родаў прыйшла ў каталіцтва непасрэдна з паганства яшчэ ў часе першых місіяў і навяртання XI—XII стагоддзяў. У 1253 годзе разам з каранаваным новагародскім каралём Міндоўгам хрысцілася блізу 300 беларускіх паганскіх нобіляў. Пад час другога агульнага “Ягайлавага хросту” ў 1387 годзе ў каталіцтва навярнулася яшчэ большая колькасць паганскае знаці.

Заняпад гандлёвага шляху “з варагаў у грэкі”, які праходзіў праз землі Беларусі, падзенне астоі праваслаўя — Канстанцінопалія абумовілі пераарыентацыю палітыкі нашых валадароў на больш шчыльныя сувязі з заходнімі краінамі. І для адукаванае часткі знаці, асабліва з часоў Міндоўга і Вітаўта, значна больш прыцягальнym сталася каталіцтва. У пэўныя перыяды гэтаму спрыялі і прывілеі, якія даставала каталіцкая шляхта Вялікага Княства.

Яшчэ болей заходнія сімпаты ўзмацніліся ў часе войнаў Вялікага Княства Літоўскага з Маскоўскаю дзяржаваю, асабліва ў XVII стагоддзі, калі маскоўскія войскі вынішчалі ў Беларусі ўсіх — і каталікоў, і вуніятаў, і праваслаўных (катуючы нават праваслаўнае духа-венства). Тым часам арганізацыйная залеж-

Глыбока памыляеца той, хто думae, што з пераходам у каталіцтва беларус канешне рабіўся палякам. Даволі прыгадаць, што і пачынальнікі новай беларускай літаратуры, і творцы нацыянальнай ідэі, і стваральнікі Беларускай Народнай Рэспублікі былі пераважна каталікамі.

Каталіцкая і праваслаўная бажніцы побач — традыцыйны абрэзок у беларускіх гарадах і мястэчках. Зле́ва — Бернардзінскі касцёл і Уваскрасенская царква на рынковай плошчы Віцебска ў XIX стагоддзі.

Унізе — Евангелле паводле Мацьвея. Захоўваецца ў Бібліятэцы Рэсейскай акадэміі навук. Гэты старыяжтыны беларускі рукапіс — з Лешчанскаага манастыра ў Пінску, вядомага тым, што некалі тут пасля смерці Міндоўга жыў ягоны сын Войшалк.

насць беларускіх праваслаўных ад Маскоўскае патрыярхіі давала падставу Маскоўшчыне для ўмяшання ў нутраныя справы Беларусі, да маніпуляцыі настроемі праваслаўных вернікаў у Княстве, што змушала нашую дзяржаву да спрыяння каталіцтву і заахвочвання каталіцкае шляхты.

Першаю гуманітарнаю школай універсітэцкага тыпу была яшчэ грэцка-лацінска-славянская акадэмія ў Смаленску, заснаваная блізу 1130 года, і першым яе рэктарам стаў грэк Мануїл. Вышэйшай навучальнай установаю з гуманітарным ухілам была і Віленская катэдральная каталіцкая школа, закладзеная ў 1387—1388 гадах.

Аднак першым сапраўдным універсітэтам у Беларусі стала Віленская езуіцкая акадэмія. Езуіты, запрошаныя ў Вялікае Княства віленскім біскупам Валяр'янам Пратасевічам у 1569 годзе, праз год адчынілі ў Вільні — старадаунім цэнтры беларускай культуры і дзяржаўнасці — свой калегіум, які ў 1579 го-

У часе свайго стаўлення Віленская акадэмія атрымала вялікую дапамогу ад віленскіх біскупаў Валяр'яна Пратасевіча, Астафея Валовіча, кардинала Юр'я Радзівіла, падканцпера Казіміра Сапегі (сына славутага Лева Сапегі), які ахвяраваў каштоўную бібліятэку, а таксама фундаваў адкрыццё юрыдычнага факультета, Мікалая Радзівіла Сіроткі, які падараў акадэміі абсталяванне і шрыфты берасцейскіх друкарняў, што некалі заснаваў ягоны бацька Мікалай Радзівіл Чорны, ды іншых беларускіх магнатаў.

Пры канцы XVI — у першай палове XVII стагоддзя Віленская акадэмія не саступала якасцю навучання славутым суседнім універсітэтам — Калявецкаму (Кёнігсбергскаму), Кракаўскаму або Ляйпцигскаму. Толькі пасля вайны 1654—1667 гадоў яна зазнала пэўны застой, які доўжыўся да другой паловы XVIII стагоддзя. У навучанні тады запанавала схаластыка, былі страчаныя многія дасягненні ранейшага часу.

Пераход у 1780 годзе пад юрысдыкцыю Адукацыйнай камісіі і карэнная рэформа, праведзеная новым рэктарам Марцінам Пачобутам-Адляніцкім, вярнулі акадэміі бытую славу. Цяпер Вышэйшая школа Вялікага Княства Літоўскага магла даць бліскучую адукацыю і паспяхова канкуравала з лепшымі навучальными установамі Заходняй Эўропы. Гэта датычыла не толькі гуманітарных дысцыплін, але й прыродазнаўчых і дакладных навук — хіміі, астрономіі, батанікі, медыцыны, фізікі, матэматыкі, механікі ды іншых.

Нашым чытачам цікава будзе даўедацца, што пасля акупацыі Беларусі Расеяй Віленскі ўніверсітэт быў

66

КАЛІ Ў БЕЛАРУСІ БЫЎ ЗАСНАВАНЫ ПЕРШЫ ЎНІВЕРСІТЭТ?

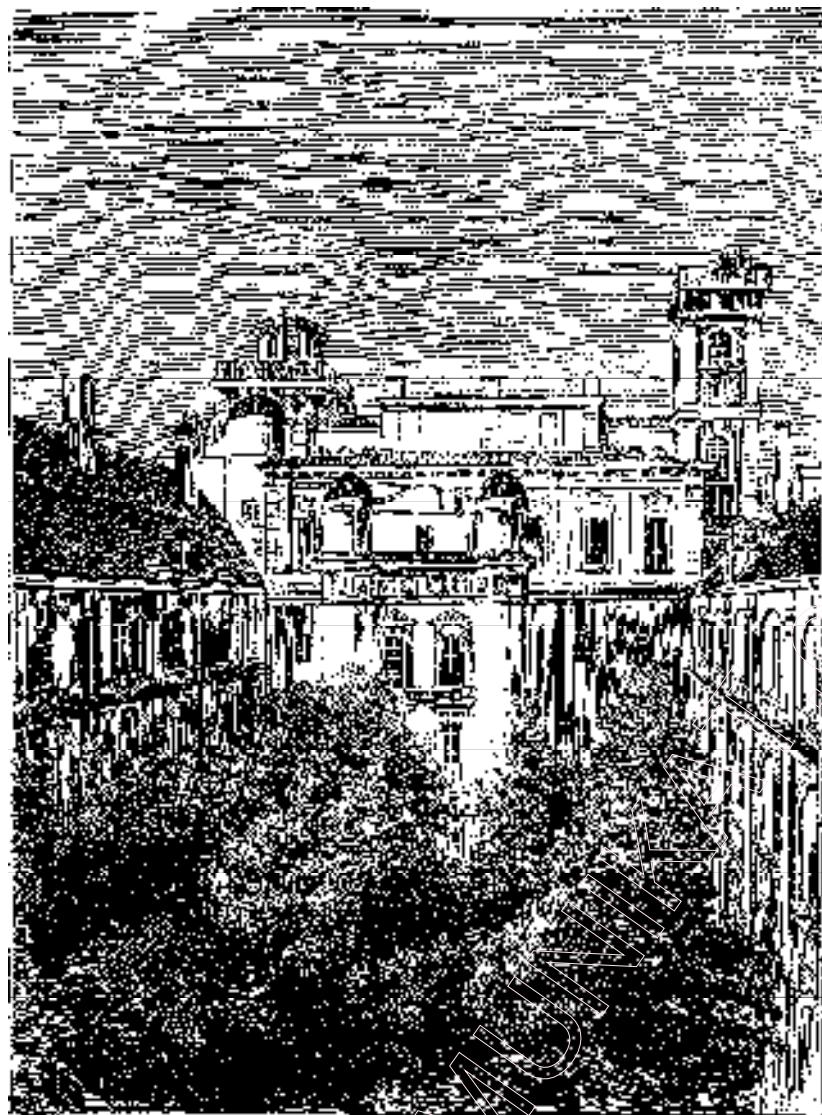
дзе прывілеем вялікага князя Сцяпана Батуры быў ператвораны ў акадэмію з усімі правамі эўрапейскага ўніверсітэта.

Кантынгент студэнтаў Віленскай акадэміі складаўся пераважна з беларусаў. Выхадцамі з беларускіх земляў былі і бальшыня выкладчыкаў. Там вучыліся або выкладалі выдатныя дзеячы науки і культуры: праведнік і кра-самоўца Пётра Скарга, паэт і тэарэтык літаратуры, “хрысціянскі Гарацый” Мацей Ка-

найбуйнейшай вышэйшай школай імперыі. У ім навучалася амаль гэтулькі ж студэнтаў, колькі ва ўсіх іншых расейскіх універсітэтах, разам узятых.

На сучасным здымку вы бачыце адну з залаў славутага Віленскага ўніверсітэта — першага ў Беларусі і ва ўсёй Усходняй Эўропе.

зімір Сарбеўскі, гісторык Альберт Віюк Каяловіч, правазнавец Арон Аляксандр Алізароўскі, лексікограф Гжэгаж Кнапскі, матэматык Освальд Кругер, фізік Язэп Міцкевіч, пісьменнік і філолаг Мялет Сматрыцкі, філосаф Марцін Сміглецкі, выдатны класічны паэт Michał Karwowski, архітэктар Lauryń Gučewič, гонар беларускае барочнае паэзіі Сымон Палацкі (Самойла Пятроўскі-Сітняновіч) ды інш. У розны час вучнямі Акадэміі былі дзеци беларускіх магнатаў ды найбольш знаная шляхты: Радзівілаў, Сапегаў, Пацаў, Тышкевічаў, Хадкевічаў, Завішаў, Валовічаў...

Да сярэдзіны XVII стагоддзя ў езуіцкіх навучальных установах (як, дарэчы, і ў іншых каталіцкіх, а таксама ў вуніяцкіх, праваслаўных і пратэстанцкіх) мовамі навучання былі беларуская і лацінская. Але па меры палацізацыі шляхты з другое паловы XVII стагоддзя адбываўся пераход на польскую мову.

Акрамя Акадэміі да сярэдзіны XVIII стагоддзя на тэрыторыі Беларусі дзеянічалі не менш як 16 толькі езуіцкіх школаў гуманітарнага профілю, з іх 9 вышэйших — у Палацку, Пінску, Нясвіжы, Горадні, Амсціславе, Берасці, Віцебску, Воршы, Новагародку ды 7 поўных сярэдніх — у Менску, Магілеве, Слоніме, Жодзішках, Бабруйску, Слуцку, Мерачы. Прычым вышэйшая калегіюмы адразніваліся ад акадэміі (універсітэта) не роўнем адукцыі, а толькі адсутнасцю некаторых правоў, напрыклад, не былі аўтаномныя, не вызвалаіся ад падаткаў, не маглі надаваць вучоных ступеняў.

Апрача таго, у Беларусі існавалі шматлікія праваслаўныя (да прыкладу, вышэйшая Брацкая школа ў Вільні), пратэстанцкія, вуніяцкія навучальныя установы, а таксама

На даволі высокім роўні стаяла ў Вільні выкладанне астрономіі. У 1639 годзе акадэмічная друкарня выпусціла для тутэйшых студэнтаў падручнік Альберта Дыблінскага "Centuria Astrogonomica" (толькі праз 68 гадоў у Мінску з'явіўся рукапісны пераклад яго на расейскую мову). Тут упершыню ва Ўсходній Эўропе (у 1645 годзе) была публічна прызнаная гелія-цэнтрычная сістэма Коперніка.

На гэтай гравюры — выява астронамічнай абсерваторыі Віленскага ўніверсітэта. Сёння яна найстарэйшая з усіх дзеяных ва Ўсходній Эўропе і чацвертая "па ўзросце" ў свеце.

Абсерваторыя заснаваная ў 1753 годзе на сродкі амсціслаўскай каштальнікі Лізаветы Пузыны. Арганізатарам і першым дырэктарам яе быў Марцін Пачобут-Адляніцкі, выхаванец Слуцкай педагогічнай семінарыі, Гарадзенскага і Палацкага езуіцкіх калегіюмаў. У 1753—1754 гадах ён вывучаў філософию ў Віленскай акадэміі, а пазней удасканальваў веды астрономіі ў Пражскім ўніверсітэце, у абсерваторыях Францыі, Італіі, Нямеччыны, Англіі ды іншых краінаў.

На падставе астронамічных на зіранні ў Пачобута-Адляніцкага былі складзеныя новыя табліцы руху Меркурый. Разам з калегамі ён адкрыў новае сузор'е, названае Цяльцом Панятоўскіх. Гэтыя ды іншыя дасягненні прынеслі вучонаму эўрапейскую вядомасць. Ён быў абраны сябрам Лонданскага Каралеўскага таварыства, сябрам-карэспандэнтам Французскай акадэміі науک ды іншых навуковых таварыстваў.

школы іншых каталіцкіх ордэнаў — піярскія, дамініканскія, бернардзінскія.

У 1812 годзе ў акадэмію з правамі ўніверсітэта быў ператвораны вышэйшы езуіцкі калегіум у Полацку (заснаваны ў 1580 годзе). Полацкая акадэмія праіснувала да 1820 года і была зачыненая царскім урадам як “неблагонадежная”. Следам за ёю быў зліквідаваны Віленскі ўніверсітэт (у 1832 г.) ды іншыя даўнія гуманітарныя ўстановы. У Беларусі не

засталося ніводнае вышэйшае школы. Замест пазачыняных навучальных асяродкаў пачалі стварацца расейскія “народные училища” ды іншыя русіфікатарскія ўстановы з даволі нізкім роўнем навучання. Руйнаванне адукатынае сістэмы ішло поруч са спыненнем дзеяння Статута і демакратычных інстытуцый, заменай адміністрацыі, фальшаваннем гісторыі краю. Беларусь такім чынам ператваралася ў завуголле Расейскае імперыі.

67

ХТО ТАКІ ЯЗАФАТ КУНЦЭВІЧ?

Язафат Кунцэвіч (1580—1623) — полацкі грэцка-каталіцкі (вуніяцкі) арцыбіскуп, які пасля сваёй пакутніцкай смерці быў залічаны да святых і глыбока шануецца братамі па веры.

Ён нарадзіўся ва Ўладзіміры-Валынскім на Украіне ў сям'і выхадцаў з Беларусі. Пераняўшы ад бацькі-шаўца любасць да кнігаў, юнак прыехаў па навуку ў Вільню, дзе стаўся парафіянінам вуніяцкай Святатраецкай царквы і співаў там у хоры. Віленскі мітрапаліт Іпат Пацей накіраваў здольнага хлопца вучыцца ў Віленскую акадэмію, а потым сам пастрыг яго ў манахі.

Неўзабаве Язафат стаў архімандритам кляштара Святой Троіцы і праславіўся як выдатны працаведнік-красамоўца, за што непрыяцелі далі яму мянушку “душахват” — лавец душаў. За перавод у вуніяцтва тысячаў віленчукоў Кунцэвіча падвыслі да годнасці біскупа, а ў 1618 годзе ён атрымаў катэдру полацкага арцыбіскупа.

Уводзячы на беларускіх землях новую веру, уладыка Язафат, як сведчаць факты, не шкадаваў ні сябе, ні іншых. Кунцэвічу супрацьстаялі аб'яднаныя ў брацтвы праваслаўныя мяшчане, якіх падтрымлівала яшчэ шматлікая праваслаўная шляхта. Гэты канфлікт небяспечна абаўстрыў канстанцінопальскі патрыярх, які ў 1620 годзе, вяртаючыся з Масквы праз нашу краіну, паставіў на ўжо занятыя вуніятамі епархіі праваслаўных епіскапаў.

У восень 1623 года Кунцэвіч прыехаў у Віцебск, каб уціхамірыць места, развязаўшы адукацыйнае сваім супернікам, праваслаўным архи-

епіскапам Мялетам Сматрыцкім, які адлучыў уладыку Язафата ад царквы. Гэта было яго апошніе падарожжа. 12 лістапада ўзброены натоўп бунтаўнікоў напаў на арцыбіскупаў дом каля віцебскай царквы Багародзіцы. Як сведчаць судовыя дакументы, забойцы двума ўдарамі бердыша рассеклі ўладыку галаву,

Язафат Кунцэвіч. Старадаўняя гравюра.

а потым “доўга нявечылі яго і пасля смерці”. Цела Кунцэвіча скінулі з Прачысценскай гарады, а потым, прывязаўшы да ног і шыі цяжкія камяні і насыпаўшы каменя ў валасяніцу, утапілі ў Дзвіне.

Паданне сцвярджае, што ўладыку знайшли па споне святла, якое ішло проста з ракі. Парэшткі арцыбіскупа пасля ўрачыстага адпя-

вання пахавалі ў Полацкім Сафійскім Саборы, але потым іх неаднаразова перазахоўвалі ў Беларусі і за яе межамі.

У 1867 годзе папа Пій IX абвясціў уладыку Язафата святым. Ад 1963 года ягоныя мошчы спачываюць у галоўным храме каталікоў свету — рымскім саборы Святога Пятра ў алтары Васіля Вялікага.

68

ШТО ТАКОЕ ЛІТОЎСКАЯ МЕТРЫКА?

Такі назоў мае дзяржсаўны архіў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага. У ім захоўваюцца дакументы з палітычнай і сацыяльна-еканамічнай гісторыі Вялікага Княства, а таксама юрыдычных, царкоўна-рэлігійных і

культурных дачыненняў у XIV—XVIII стагоддзях. Кнігі Метрыкі падзяляюцца на судовыя і публічных спраў, дзе змяшчаюцца вяліка-княскія прывілеі, уставы, соймавыя пастановы, попісы войска ды інш.; кнігі запісаў, у якіх пераважаюць вялікакняскія граматы; пасольскія кнігі, што ўтрымліваюць міждзяржаўныя пагадненні, дыпламатычнае ліставан-

Калі Язафат Кунцэвіч увесень 1623 года прыехаў у Віцебск, добразычліўцы папярэдзілі, што супраць яго рыхтуеца змова. Не зважаючи на гэта, ён без боязі з'яўляўся ў тых месцах, дзе яму магла пагражаць небяспека. 12 лістапада, адслужыўшы ютрань, арцыбіскуп вышаў з царквы да раз'юшанага натоўпу, перахрысціў бунтавінікі і паспрабаваў угарварыць мірна разысціся. Але гэтым часам адзін з іх знянацку вытнуў яго кіем, а другі рассек бердышом галаву. Верны сабака спрабаваў бараніць гаспадара ды ў вокамненне быў пасечаны на кавалкі. Ашалепыя людзі дабілі непрытомнага Язафата, а потым, як сведчаць судовыя дакументы, усяляк здэкаваліся з нежывога цела, “цяглі яго па двары, сарвалі адзенне, пакінуўшы ў адной валасяніцы, білі нябожчыка нагамі па твары...”

Пакутніцкая смерць Язафата Кунцэвіча стала сюжэтам карціны мастака Я. Сімлера, створанай у 1861 годзе ў стылі рамантызму. Цікавы лёс самога твора. У 1863 годзе, пад час паўстання Каліноўскага, прыхільнікі забароненай акупацыйнымі ўладамі вуні паставіў яго ў бажніцы базылянскага манастыра ў горадзе Белая на Падляшшы, там, дзе пэўны час перахоўваліся і парэшткі св. Язафата. У наступным годзе, пасля задушэння паўстання, гэтае гісторычнае палацно было рэквізізаванае расейцамі і перададзенае ў Румянцавскі музей у Москве.

Старонка дакумента XVI стагоддзя з Літоўскай Метрыкі.

У 1794 годзе, акупаваўшы Беларусь, расейцы вывезлі наш дзяржаўны архіў. На пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя летувісы і палякі, якія змаглі «вылузацца» з Расейскай імперыі, заяўлі на Метрыку свае прэтэнзіі. Летувісам яна была патрэбная, каб падвесці гістарычны грунт пад сваю маладую дзяржаўнасцю. Палякі ж хацелі забраць яе, бо па старой завядзёнцы ўсё беларуское лічылі сваім.

Рашучыя заходы беларускіх вучоных — Уладзіміра Пічэты, Змітра Даўгялі, Мітрафана Доўнар-Запольскага ды іншых — не далі ажыццяўіць гэтыя планы. Палякам, прайда, удалося атрымаць частку Метрыкі, а вось у летувісаў нічога з гэтага не выйшла. Нашых чытачу, мяркую, зацікавіць адна павучальная гісторыя ў гэтай справе.

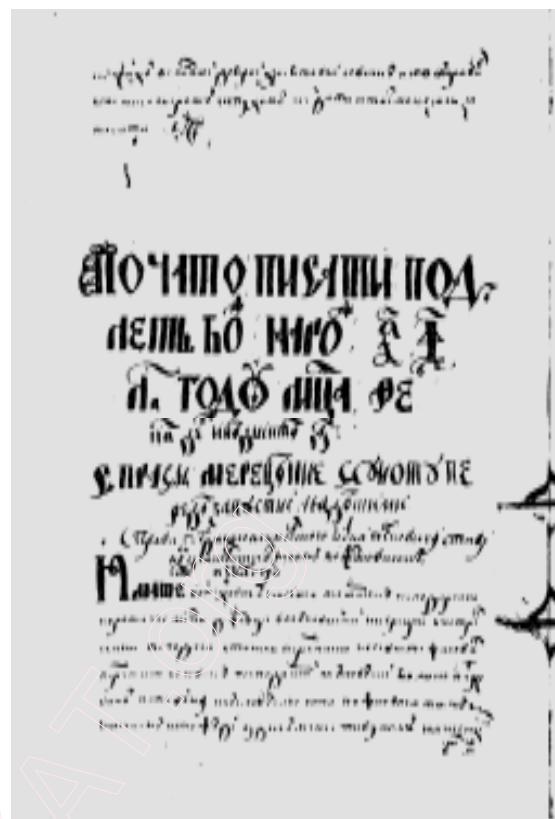
У 1920 годзе, пад час знаходжання ўрада БНР на эміграцыі ў Латвіі, да яго старшыні Вацлава Ластоўскага звярнуліся праз пасярэдніка летувісы, каб дамагчыся згоды на перадачу ім Літоўскай Метрыкі. Атрымаўшы катэгарычную адмову, яны ўсё адно працягвалі настойваць. Тады В.Ластоўскі даручыў сваёй канцылярыі падрыхтаваць тэкст пагаднення, паводле якога згаджайся на перадачу летувісам дакументаў Метрыкі, напісаных іхнаю моваю. Але наўзамен яны мусілі назайсёды адмовіцца ад прэтэнзіяў на туго частку, што напісана па-беларуску*.

Прадстаўнік летувіскага ўрада ўрачыста падпісаў пагадненне і, як успамінаў К.Езавітаў, «на вялікі канфуз свой і свайго начальнства спрабаваў апэраваць гэтым дакументам у Москве, дзе ён выклікаў агульныя кіпіны».

* Нагадаем, што жамойцкая мова ніколі не ўжывалася ў дзяржаўным жыцці Вялікага Княства Літоўскага.

не, “навукі” паслам і да т. п.; кнігі *перапісаў* са звесткамі пра замкі і дзяржаўныя зямельныя ўладанні; кнігі *арэндаў*; кнігі *данін* і некаторыя іншыя. Мова дакументаў да пачатку XVII стагоддзя ў асноўным беларуская, пазней пераважна польская, сустракаецца таксама лаціна.

Фонд Літоўскай Метрыкі — гэта энцыклапедыя беларускай мінуўшчыны, без матэрыялаў якой не можа абысціся ніводны яе даследнік. Паводле словаў акадэміка Уладзіміра Пічэты, “Літоўская Метрыка — збор дакументаў надзвычайнай каштоўнасці, на падставе якіх можна ўзнавіць побыт, культуру

беларускага народа, эканамічную і сацыяльную структуру грамадства”. На працягу XIX—XX стагоддзяў частка матэрыялаў Метрыкі была апублікаваная ў зборніках. Архіў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага напачатку захоўваўся ў Троках, потым у Вільні, Варшаве, а зараз у асноўным у Москве, у Расейскім дзяржаўным архіве старажытных актаў. Да нашага часу дайшло каля 600 тамоў Літоўской Метрыкі.

У цяперашнім часе ажыццяўляецца шырокая міжнародная праграма па яе акадэмічным выданні з удзелам беларускіх, расейскіх, польскіх і летувіскіх даследнікаў.

69

ЦІ БЫЎ “ЗАЛАТЫ ВЕК” У ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ?

плёну прыгожага пісьменства нашага залатага веку зацічваюць багатую спадчыну не толькі на старабеларускай і царкоўнаславянскай мовах, але і на лаціне — мове ўсёй сярэднявечнай Эўропы. Пры гэтым маюцца на ўвазе перш за ўсё такія выдатныя творы, як “Прус-

Уздымны, апагейны перыяд развіцця нашае дзяржавы і культуры прыпаў на XV—XVI стагоддзі. Першадаследнікі залатога веку, перадусім Вацлаў Ластоўскі, Усевалад Ігнатоўскі, Максім Гарэцкі, звязвалі яго з найбуйнейшым росквітам нашае старадаўняе культуры, найперш з дзейнасцю Францішка Скарыны: выданнем кніг у Празе (1517—1519) і ў Вільні (1522—1525). Сучасныя ж даследнікі ў актыў

кая вайна” (1516) Яна Вісліцкага і “Песня пра зубра” (1519) Міколы Гусоўскага.

Залатая пара нашае культуры была знітаваная не толькі з Рэнесансам, але й з Рэфармацией, дзеянасцю такіх слынных асобаў, як Мікалай Радзівіл Чорны, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі.

У XVI стагоддзі ў Беларусі ўзнікла мноства навучальных установаў. Адукаванасць даволі шырокіх пластоў грамадства, перадусім шляхты й мяшчанаў, стала звычайнай з'явай.

У Вільні, Нясвіжы, Берасці, Лоску, Любчы, Цяпіне ды Венграве паўсталі друкарні, вакол якіх утвараліся цэлыя літаратурныя школы. Прадукцыя беларускіх друкароў ка-

рысталася шырокім попытам не толькі ў Вялікім Княстве, але і ў Заходній Эўропе. Нашыя суайчыннікі сталі заснавальнікамі кнігадрукавання і ў суседніх краінах.

Значнымі былі дасягненні нашых продкаў у науцы. Асабліва развіваліся лінгвістыка, гісторыя, геаграфія, астрономія, матэматыка і медыцина. Здабыткі беларускіх філолагаў таго часу і сёння здзіўляюць сваёй маштабнасцю. А юрыдычная думка Беларусі ў XVI стагоддзі, як вядома, дасягнула найвышэйшага ў Эўропе роўню. Ніводная з тагачасных краінаў не мела гэтага дасканалага заканадаўства, пра што красамоўна сведчыць змест Статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гадоў.

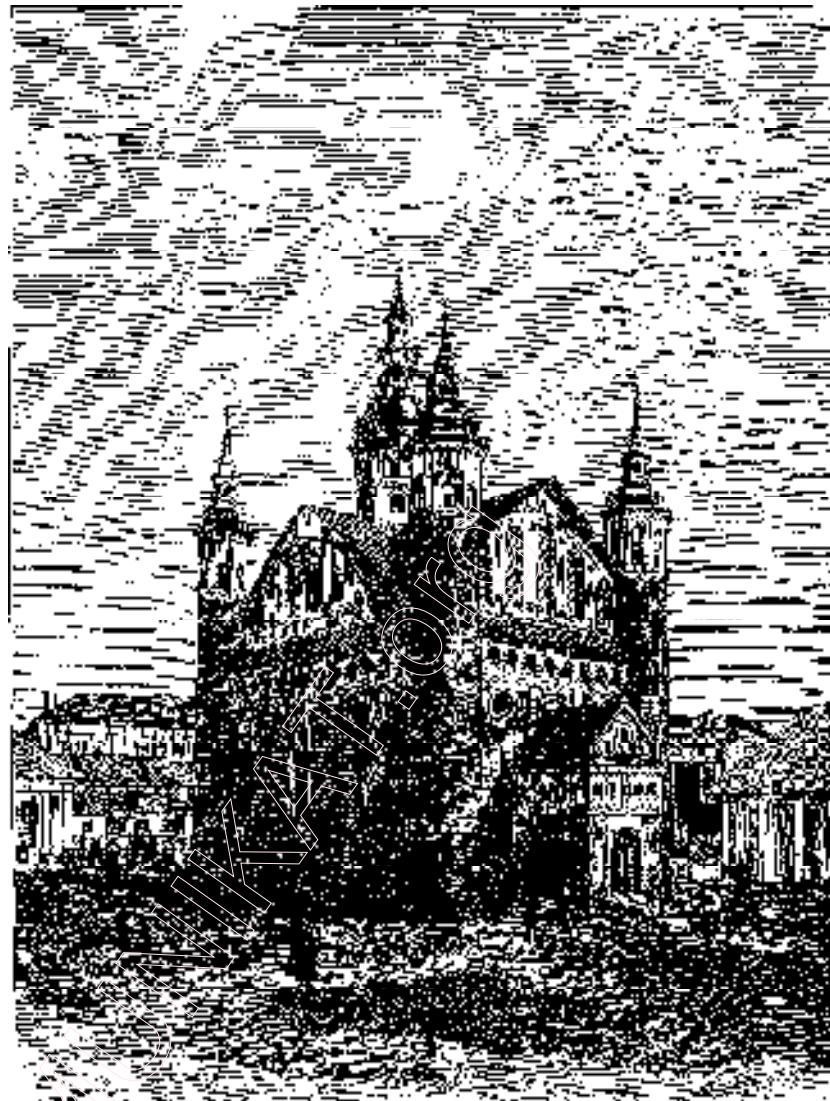
Тут вы бачыце тытульны аркуш Бібліі Францішка Скарыны — першай друкованай кнігі на беларускай мове, выдадзенай у сталіцы Чэхіі Празе ў 1517 годзе.

Беларуская Біблія Францішка Скарыны — чацверты ў свеце пасля нямецкага (1466 год), італійскага (1471 год) і чэскага (1488 год) друкаваны пераклад Святога Пісьма на жывую мову народа*. Гэтыя пераклады выяўлялі неадольную тэндэнцыю Рэнесансу — імкненне разняволенага чалавека да спазнання нутранога зместу, сэнсу Христовай науки, бо яго ўжо не задавальняла вонкавая форма хрысціянскіх рытуалаў.

І дагэтуль былі нацыянальныя версіі Бібліі. Але гэта былі *рукапісныя* тэксты, што абумоўлівалі іх аблежаванасць выкарыстанненем. Біблія ж, памножаная на друкарскім варштаце — гэтай эпахальнай вынаходцы чалавецтва, прызначалася *широкаму* колу чытачоў, людзям паспалітым. Таму яе з'яўленне адгортаўла новую старонку ў духоўным жыцці грамадства.

У прадмове да Бібліі Ф. Скарыны ўзнёсла пісаў: “Біблія — дзівосная рака! Яна бывае мелкай, што нават авечка можа перайсці яе, але адначасна й глыбокай, калі і слон змушаны плысці цераз яе! У гэтай кнізе — пачатак і канец усёй існай мудрасці! Толькі праз яе можна спасці гнужу Бога-Уладара! У гэтай кнізе — усе законы і правы, якімі карыстаюцца людзі ў зямным жыцці! У гэтай кнізе усе лекі душэўныя і цялесныя разам знайдзецца!”

* Нашым чытачам цікава будзе даведацца, што на расейскай мове Біблія ўпершыню была выдадзена ў 1876 годзе.

Келіх канца XV стагоддзя з гербам “Ліс” Язэпа Балгарыновіча, зроблены ў гатычным стылі. Ахвяраваны Супраслеўскому манастыру ў 1500 годзе. Цяпер знаходзіцца ў Аружэйнай палаце Маскоўскага крамля.

Справа — Дабравешчанская царква ў Супраслі — выдатны ўзор беларускага дойлідства XVI стагоддзя. Радам з храмамі-цытадэлямі ў Сынковічах і Маламажэйкаве (Мураванцы) складае, на думку Міколы Шчакаціхіна, группу найбольш арыгінальных помнікаў беларускага готыкі, цалкам не падобных да ніводнага іншаземнага ўзору. Зруйнаваная ў Другую сусветную вайну, у 1944 годзе.

Эпоха Рэнесансу ў Беларусі пазначаная нечуваным узлётам мастацтва. У нас у тым часе ўзніклі першыя прафесійныя тэатры, развіваецца музычнае мастацтва, з'яўляеца свецкі партрэтны жывапіс — адзнака высокага развіцця мастацкай творчасці. У XVI стагоддзі ўдасканальваеца іканапіс, скульптура, дэкаратыўна-ўжытковае мастацтва, гравёрнае майстэрства.

У залатую пару нашае дзяржавы надзвычай хуткімі тэмпамі развіваеща горадабудаўніцтва і дойлідства. Менавіта тады былі пабудаваныя перліны нашае архітэктуры: Траецкі касцёл у Ішкандзі, Святадухаўская царква ў Кодзені, Барысаглебская царква ў Новагародку, фарны касцёл у Горадні, касцёлы Святой Ганны і бернардзінцаў у Вільні, шэдэўры сусветнага дойлідства цытадэлі-бажніцы ў Супраслі, Мураванцы, Сынковічах, рэ-

фармацкія зборы ў Смаргоні, Заслаўі, Асташыне, абарончыя сістэмы замкаў у Міры, Новагародку, Гальшанах, Нясвіжы, Смалінах, Ляхавічах, Заслаўі, Быхаве...

У эпоху Рэнесансу ў Беларусі адбывалася далейшае развіццё металургічнай і лесахімічнай (як бы мы цяпер сказаі) прамысловасці, вытворчасці будаўнічых матэрыялаў, сельскай гаспадаркі і шматлікіх рамёстваў. Узнікла новая, больш дасканалая арганізацыя працы, утварыліся рамесніцкія цехі, дзе існаваў прынцып спецыялізацыі і падзелу працы.

Такім чынам, залаты век у беларускай гісторыі прыпадае на XVI—пачатак XVII стагоддзя. Ён адзначаны багаццем творчага плёну, яго шматгранасцю, абсягам, пафаснасцю ўсяго створанага нашымі прадзедамі, шырокім распаўсюджаннем асветы, высокім патрыятызмам і чалавекалюбствам.